

FIGYELŐ

JÓZSEF ATTILA – AZ ESMÉNYI ÉS A LÉTEZŐ

József Attila összes versei I–III.

Közléteszi Stoll Béla

Balassi Kiadó, 2005.

557+546+327 oldal, 6600 Ft

József Attila levelezése

Összeállította H. Bagó Ilona, Hegyi Katalin

és Stoll Béla

Sajtó alá rend. és jegyz. Stoll Béla

Osiris Kiadó, 2006. 800 oldal, 4500 Ft

Idesereglik, ami tovattűnt

József Attila összes fényképe

Szerkesztette Kovács Ida

Petőfi Irodalmi Múzeum, 2005. 96 oldal, 2400 Ft

„És ámulok, hogy elmulok”

József Attila-iratok

Összeállította, bevezette Varga Katalin

Petőfi Irodalmi Múzeum, 2005.

280 oldal, 5500 Ft

Asperján György: Fogadj szívedbe

József Attila életregénye

ASPY Stúdió Kiadó, 2005. 787 oldal, 3990 Ft

Válachi Anna: „Irgalom, édesanyám...”

A lélekelemző József Attila nyomában

Háttér Kiadó, 2005. 476 oldal, 2500 Ft

Válachi Anna: „Amit szívedbe rejtész...”

József Attila égi és földi szerelmei

Noran Kiadó, 2006. 468 oldal, 3999 Ft

„Mint gondolatjel, vízszintes a tested”

Tanulmányok József Attiláról

Kortárs Folyóirat Kiadó–Mindentudás Egyeteme,

2005. 228 oldal, 1420 Ft

Az a terjedelmes címlista, ami jelen dolgozat címe alatt sorakozik, talán azt a látszatot keltetheti, hogy a József Attila-szakirodalom valamennyi kérdését egyszerre szeretném feltenni

és megválaszolni. Természetesen ambícióim ennél szerényebbek. Ugyanakkor nem szeretném elhallgatni, hogy alapvető ellenvetéseim vannak a József Attila-életmű gondozásával szemben, és ezeket az ellenvetéseket három pontban lehet összefoglalni. Nem értek egyet a szövegkiadások szerkesztési elveivel, nem értek egyet azzal, ahogyan az életrajzot kezeljük (tehát nem magát az életrajzi kutatást ellenzem, csak annak pozícióját és metodikáját), és a szakma oldaláról túlságosan bezárkózónak, a tanítás és népszerűsítés oldaláról viszont esetleges és kétséges irányokban megnyílnak tartom a recepciót. Utóbbi alatt természetesen nem a József Attila-kutatásra kívülről tekintő irodalmárok vagy műkedvelők olykor többé, gyakrabban kevésbé szellemdús eszmefuttatásait értem. Gondolok viszont Bagdy Emőke és elmeagyógyász társai megnyilatkozásaira, akik abból a fikcióból kiindulva, hogy József Attila elmebeteg volt (ezt egyébként semmi sem támasztja alá, és élete során senki sem adott írásba ilyen diagnózist), a huszadik századi költészet motivikájában elképesztő járatlanságról téve tanúbizonyságot, a költő egész életművét diagnosztikus relevanciájú dokumentumként tanulmányozzák, összekeverik a SZABAD ÖTLETEK JEGYZÉKÉ...-vel és a RAPAPORT-LEVELEK-kel, és az értelmezésbe bevonják (orvosetikai szempontból igencsak problematikus módon) azt a tesztördéket, amit Kozmutza Flóra hagyott félbe 1937-ben. Szempontjaik konzekvens érvényesítésével elmebetegként stigmatizálhatnák a GILGAMES-eposz szerzőitől máig a világ összes költőjét, Donászy Magda kivételével. Czeizel Endre a XIX. századi zsenikultusz művészképét felelevenítve igyekszik kinyomozni, hogy milyen génekkel kell rendelkeznie egy franzstadti prolinak, ha korszakos költő akar lenni. És jönnek persze az asztrológusok, ufonauták és egyéb multikulturális talpmasszírozók. A szakma szempontrendszerének és metodológiájának megújítói ezzel szemben viszonylag keveset mutatkoznak ezen a területen.

Úgy gondolom, hogy a felsorolt szempontok szorosan összetartoznak, ezért döntöttem úgy, hogy mindhárom kérdéstről beszéljek,

mindhárom kategóriába tartozó művekre reflektálni fogok. József Attiláról szóló, korábban megjelent írásaim hiánytalanul megtalálhatók a honlapomon: www.bodorbela.fw.hu, így ezekre szükség esetén csak hivatkozom majd.

A negyedik kritikai kiadás

2006. június 21-én konferenciát rendeztek a József Attila-szöveggyűjtemény vezető textológusai. Lengyel András, Szőke György és Tverdota György számolt be az új kritikai kiadás tanulmányozása során szerzett tapasztalatairól, Fuchs Anna azoknak a fiatal kutatóknak a munkájáról referált, akik a prózai írások második kötetét rendezik sajtó alá, majd Stoll Béla válaszolt az észrevételekre. Én itt most semmi esetre sem szeretnék az ott tapasztalt mélységben foglalkozni filológiai és textológiai problémákkal, és a tény ismeretében, hogy a prózai írások második kötete az első után tíz évvel még sehol sincs, halkán szeretném megjegyezni, hogy a filológus az az ember, aki talál magának nehézségeket.

A centenáriumi felfokozott várakozása tette lehetővé, hogy – a magyar irodalomtörténetben példátlan módon – József Attila költeményei immár a negyedik kritikai kiadásban jelenhessenek meg. A négy kiadás nagyban eltér egymástól; ez az újabb a harmadik, 1984-ben kiadotthoz képest nem annyira szövegében, mint inkább elrendezésében hozott újat, vagy mutat mást.

Természetesen már a Stoll Béla által szerkesztett előző, kétkötetes kiadás szövegközlése is mintaszerű volt. Az új kiadás pedig még körültekintőbb szöveggondozással készült. A szövegváltozatok közös sorszám alá kerültek, ami egyszerűbbé teszi az összehasonlítást, legalábbis azokban az esetekben, amikor az azonoság magától értetődik. Ez persze azzal jár, hogy olykor imprimált változatok is egymás mellé, közös szám alá kerülnek, mint a NINCSÉN APÁM SE ANYÁM-ban megjelent ZUZMARA és a néhány hónappal a kötet megjelenését követően újságban publikált KINOS, SZÖGLETES MULÁSOM, amely értelemszerűen önálló darab, és nagyban eltér szövegkonától. Úgy gondolom, hogy ez az eljárás azokban az esetekben lenne indokolt, amikor a vers változata, piszkozata, formálódásának korábbi stádiuma maradt fenn a költő papirosai között. A megjelenetés gesztusa ugyanis azt jelenti, hogy a költő munkáját befejezték, szövegét késznek ta-

lálta. Más kérdés, hogy később újra elővette, és új változatot készített belőle. Ez már nem a mű szövegének formálódását dokumentálja, hanem újabb alkotói munkafolyamatot. Az első átírás, a második újírás. Az első esetben a vers változatait, utóbbiban versváltozatokat olvasunk. Vannak költők, akik fejben írják verseiket. Ezt a gyakorlatot követte Vas István, és így dolgozott Határ Győző és Faludy György is. Az a benyomásom, hogy főként a kényszer viszi rá az embert, hogy fejben verseljen: Vas a hivatalban, Faludy és Határ a börtönben szokott rá. A költő általában nem így dolgozik, és József Attila végképp nem ezt a gyakorlatot követte. Többen is látták, hogy eleinte csak szétszórt szavak, pontozott sorok, hosszú és rövid szótagok kerültek a lapra: József Attila az egész verstesten dolgozott egyszerre, mint a szobrász. Amikor a lap áttekinthetetlen lett, lemásolta a kész szöveget egy újabb lapra, betoldott, húzott, javított. A kész változatot pedig letisztázta, vagy, ha csak tehetette, legépelte. Számomra nyilvánvalónak tűnik (már csak azért is, mert magam is így írok verset), hogy ezek a vers formálása során készülő piszkozatok nem önálló variánsok, csak egyes munkafázisok dokumentumai. Nem arról szólnak, hogy a költő valamit egyszer így gondolt, másszor úgy, hanem hogy egyes dolgokat már átgondolt, másokat még nem. Az új kiadás a kettő közti különbséget eltünteti, és ez szerintem nagyon helytelen.

És persze sok példa akad az ellenkezőjére is. Így például a MEGHALT JUHASZ GYULA című szonett mellett nem szerepel későbbi, rövidebb változata, melyből az alkalmi jellegű és gyengébben sikerült terzinák elmaradtak. A maradék két szakasz önálló versként jelenik meg a kötet végén, azért, hogy egy biográfiai fikciót, az öngyilkosság elméletét igazolja. Vagyis ma sem gyógyultunk ki maradványainól abból a betegségből, hogy az életrajz elsődlegességét minden más szemponttal, így a filológiaiakkal szemben is érvényesítjük. De erről később. (Tévedés ne essék: én ezt a gyakorlatot helyeselttem volna más esetekben is – a versváltozat helyére utaló lábjegyzettel –, tehát nem a közlésmódot, hanem annak az analóg helyektől való megkülönböztetését, illetve a megkülönböztetés motivációját rosszalom.)

Nagyon örülök, hogy Stoll megfogadta Szőke Györgynek az előző kiadásra tett kritikai észrevételét, és megszüntette a versanyag me-

rev, évszámok szerinti tagolását. „...nem kevés olvasó lát, illetve inkább érez cezúrát ott, ahol mindössze az évszám, a megírás éve más, mondjuk József Attila 1934 végén és 1935 legelején keletkezett versei között”, írta Szőke (ItK, 1985/1). A szóban forgó cezúra a MAMÁ-t és az ISZONYAT-ot vágja el az AJTÓT NYITOK-tól, indokolatlanul. Egyébként paradox módon éppen ez a határ megmaradt az új kiadásban is, mert adódna ugyan természetes szakaszhatár („Hódmezővásárhely 1934. február–június”), de ez elvágná egymástól a formálódó ESZMÉLET előzményeit. Ugyanakkor az új tagolás sok helyütt jól működik. A „Kiszombor 1922. július–augusztus” vagy a „Bécs 1925. október–1926. július” csakugyan viszonylag pontosan leírja az életmű egy szakaszát. Természetesen nem tematikailag, csupán a megírás időrendjét tekintve; elég arra gondolni, hogy a SZEGED ALATT Kiszomborban keletkezett, míg a KISZOMBORI DAL Franciaországban.

A filológus emberi nagyságára vall, hogy hosszú mérlegelés után az [ŐS PATKÁNY TERJESZT KÖRT...] kezdetű vers 11. sorát abban a változatban szerepelteti, amit Nagy László javasolt. A kéziratban a sor szóröndje nem egyértelmű, de a költő megoldása jobb annál, ahogy a szövegtudósok olvasták. Véglegesnek persze egyiket sem tekinthetjük, hiszen nem kész versről van szó. József Attila valószínűleg ezt a változatot sem közölte volna, mert a sor nyelvileg nem teljesen korrekt. (Ehhez a megállapításhoz nincs szükség emberfeletti képességekre, hiszen tudjuk, hogy csakugyan nem közölte, pedig ő még biztosan hibátlanul el tudta olvasni.)

Az új kiadás feltételezett helyükön, önálló szövegekként adja közre a töredékeket. „*Szín-te közhellyé vált, hogy József Attila »töredék«-einek nagy része teljes értékű műalkotás*” – mondja Stoll. (Egyebek mellett az én egyik írásomra hivatkozva. Meghatottan csodálom figyelmét, ami még az olyan pizslicsáré könyvismertetésekre is kiterjed, mint ahonnan idézete származik.) És az is jó gondolat volt, hogy a magyarázó jegyzetek, az egyes motívumok eredetéről szóló megjegyzések külön kötetbe kerültek (a ritkán forgatott rögtönzések után), de lényegesen ki is bővültek az előző kiadáshoz képest. Stoll vállalkozása könnyebbé és eredményesebbé teszi a József Attila-költészet tanulmányozását – filológusok és irodalomtörténészek számára.

Van azonban a kritikai kiadásnak egy másik szerepe is azon kívül, hogy betűhíven és értelmezési segítséget is nyújtva közreadja a szöveg-hagyatékot. Nevezetesen az, hogy mintaként szolgál a népszerű szövegkiadások számára. És ebben a tekintetben nemcsak Stoll Béla, hanem nagyjából az 1950-es évek óta valamennyi népszerű és az első kritikai kiadás szerkesztői is meglehetősen vitatható gyakorlatot követnek: felülbírálják a költő szándékát és értékítéleteit, és egy fiktív metamű rekonstrukciójával kísérleteznek.

Megpróbálom megmagyarázni, hogy mire gondolok.

Nagy költőink esetében az szokott történni, hogy haláluk után jelentős irattömeg marad az utókorra. Irodalomtörténészek és filológusok feladata, hogy ezek közül a papírok közül kiválogassák a közérdekűeket, és azokat a szakemberek és az illető alkotóval mélyebben foglalkozni kívánó érdeklődők számára közzétegyék. Ezt azonban természetesen nem tesszük meg minden honfitársunk irataival, csak azokkal, akiknek a hagyatékát kulturális értéknek tartjuk. Ez pedig általában úgy történik, hogy az illető – maradjunk a költészetnél – élete során műveket jelentet meg, folyóiratokban és önálló kötetekben, ezeket a kortársak elolvassák, és esztétikai (vagy néha egyéb) szempontok alapján értékesnek találják. Tehát amikor az illető meghal, egyrészt befogadói már jelentős alkotónak tartják (ebben persze történhetnek módosulások pró és kontra), és ami a fontosabb, adva van egy szövegörökség, amit a költő életműveként tartunk számon. Konkrét példa: Ady Endre a közvélekedés szerint nagy költő volt. Vitatható, hogy első kötetétől vagy a harmadikként megjelent ÚJ VERSEK-től számítva, de minden bizonnyal a röviddel halála előtt megjelent A HALOTTAK ÉLÉN-nel bezárólag adott volt az a szövegegyanyag, amit hívei életműve törzsanyagának tartottak. Halála után természetesen összegyűjtötték kötetben meg nem jelent verseit is, és AZ UTOLSÓ HAJÓK címmel az életműhöz csatolták. Ezután is előkerült még ez-az, tehát amikor összes verseit kötetbe gyűjtötték, annak szerkezete úgy épült fel, hogy sorra követték egymást a kötetek az ÚJ VERSEK-től az utolsó posztumusz könyv anyagáig, aztán pedig hol ilyen, hol olyan sorrendben a két „előzmény”-nek tekintett kötet és a hagyatékból és lappangó forrásokból előke-

rült vegyes apróságok. Persze kérdés, hogy joga volt-e a szerkesztőnek az első két kötetet önkényesen mintegy a függelékbe suvasztani, de ez a döntés az Ady-líra törzsanyagát nem érintette, mert az első két kötet verseit a korabeli olvasók érdektelennek találták, és ma sincs ez másképp.

Babits Mihály, Kosztolányi Dezső és más modern költők esetében is hasonló eljárást követ a filológia. Az ettől való eltérés oka lehet, ha a költő teljes életműve posztumusz jelenik meg (mint a kiskamaszként meghalt Karay Ilonáé), vagy a kötetbe rendezett megjelenés történik a költő halála után (mint Csokonaié). Ilyenkor a kanonizáció alapjául csak néhány főmű szolgál, és erre persze nem lehet gyűjteményes kiadást alapozni.

József Attila életművének törzsanyaga aránylag jó állapotban maradt ránk, hiszen a szelekciót és a rendezést maga a költő végezte el, amikor érett fejjel összeállította verseinek válogatását, a MEDVETÁNC-ot. Ezután keletkezett valamirevaló versei a NAGYON FÁJ kötetben láttak napvilágot, és ezután már nagyon keveset írt. Tehát a JÓZSEF ATTILA ÖSSZES VERSEI szerkesztői előtt két logikus út áll: vagy a MEDVETÁNC és a NAGYON FÁJ anyagát tekintik törzsanyagának, vagy A SZÉPSÉG KOLDUSÁ-val kezdve közlik a kötetek anyagát, és ezek után illesztik az utolsó verseket, a kimaradt, de kötetben már megjelent, majd a csak lapokban megjelent darabokat és végül a töredékeket, zsengeket, egyebeket, Kertész Imre szavával élve a költő *papir-sait*. Persze utóbbi esetben meg kell oldani azt a problémát, hogy a MEDVETÁNC-ba válogatott versek duplán és csak ritkán azonos szöveggel szerepelnek. Ezt a megoldást választotta a Cserépfalvi Kiadó, amikor az első ...ÖSSZES VERSEI-t megjelentette. Én az előbbivel szimpatizálok, de ez részletkérdés. (Örömmel értesültem róla, hogy Tverdota György, akit a mai József Attila-filológia kiemelkedő alakjának tartok, két József Attila-szövegkiadást szerkesztett: az egyikben a MEDVETÁNC és a NAGYON FÁJ szövegét közölte és magyarázta, a másik, az Unikornis Kiadónál megjelent gyűjteményes kiadás a kötetek szerinti tagolást követte.)

Ezzel szemben az 1950-es évek eleje óta a kiadások mind egy fiktív kronológiát vesznek alapul, és többnyire az 1922-ben keletkezett versekkel, esetenként a [DE SZERETNÉK GAZDAG LENNI...] kezdetű (még nem is) zsengevel kezdődnek, és nem véve tudomást sem a kötetek

eredeti szerkezetéről, sem arról a körülményről, hogy a költő kiadta-e egyáltalán az illető szöveget, időrendben (már amennyire tudni lehet egyáltalán) sorakoztatják a szövegeket. Ez egyrészt azért problematikus, mert nem vesz tudomást a szerző szándékáról, másrészt azért, mert nivellál.

Ennek a gyakorlatnak pedig következményei vannak. Az egyik az, hogy a művek hangzó megjelenítésében az előadóművészek nem tesznek különbséget a különböző minőségű szövegek között. (Jordán Tamás az 1970-es években még provokatívan tudott szembefordulni a kisajátító pártállami irodalompolitikával, amikor előadóestjének gerincéül a SZABAD ÖTLETEK JEGYZÉKÉ...-t választotta. Gesztusa azonban kanonizálta a magántermészetű önvalóban szövegét, ami ma már a művekkel egy sorban, sőt, gyakran a művek helyén áll a befogadásban. Ez pedig aligha kívánatos fejlemény.) A másik következmény pedig az, hogy gyakorlatilag önkifejezési formává vált JÓZSEF ATTILA VÁLOGATOTT VERSEI-t szerkeszteni. A népszerű kiadások szerkesztése nem szövegközlés többé, hanem a műegészéknél tekintett összes szöveg egy részének elhagyásával képzett változat, a mű *interpretációja*. Része a recepciónak. És ez lassan hetven évvel a költő halála után már egyáltalán nem normális dolog.

Az élet dokumentumai

Ha a műveken túl tekintve a költő életével akarunk foglalkozni, első helyen természetesen fényképei, iratai és levelei ötlenek a szemünkbe.

A centenárium alkalmából az eddigi legteljesebb fényképgyűjteményt szerkesztette Kovács Ida, és az összeállításhoz Beney Zsuzsa írt előszót. Két fontos gondolatát szeretném kiemelni.

Az első egy kérdés: „...ezek a fényképek nem merevszenek-e a látvány sztereotípiáivá, nem fedik-e el azt, akit e képeknél, földi élete pillanataiban megragadott arcánál sokkal jobban ismerünk?” A válasz természetesen: de igen. Éppen ez a célja minden ilyen albumnak. Egyszerűbben és kevésbé negativisztikus beállításban ezt úgy szoktuk mondani, hogy megmutatja a költő emberi arcát. Ma persze nagyon erősen hangsúlyozzuk a költő személye és az általa létrehozott narratíva beszélője közti különbségeket, míg korábban éppen a kettő közti különbségek el-tüntetésére törekedtek. Például Toldy Ferenc, amikor a FANNI HAGYOMÁNYAI-ról írt, rézkarcot

készítettett Kármán Józseféről, akinek nemcsak hiteles ábrázolása, de még valamirevaló „személyleírása” sem maradt fenn. Elviselhetetlennek tartotta a gondolatot, hogy olyan emberről kell beszélnie, akinek az arcát nem láthatja. És hiába múltak el évszázadok, egyes költőket ma is elsősorban arcuk alapján azonosítanak az olvasók. Gyóni Géza, Dsida Jenő, de még Petri György is elsősorban egy hangot jelent. Petőfi esetében az alak és a hang egyaránt jelentős, míg József Attila megjelenítője elsősorban az alak, az arc. Valójában az a nagy cipős, nagy kalapos, gyerekes testalkatú, vézna ember, akit a képi és plasztikai ábrázolásokon látunk, Beney Zsuzsa illúzióival szemben sokkal ismertebb, mint a MEDÁLIÁK, az ESMÉLET vagy akár a NAGYON FÁJ narrátora.

A másik fontos megállapítás szerint „...a portrék úgy adják hozzá az embert verseihez, hogy nem fokozzák, hanem megszabadítják olvasójukat a kultusz túlzásaitól”. Igen, egyetértek, és hozzáteszem, hogy az aggályosan gondos feldolgozás és rendszerezés szintén ebben az irányban hat. Tehát egyrészt: a fotók együtt olyanok, mint bármelyikünk családi felvételei, már ha fennmaradtak ebből az időből, és sutaságaikkal, ügyetlen beállításaikkal és technikai tökéletlenségükkel, de ugyanennyire kopásukkal, repedéseikkel, gyűrődéseikkel is kézzelfoghatóvá teszik az absztrakciót: nem eszményítenek, hanem konkretizálnak. Másrészt azt is láttatják, hogy mennyire hamisak a pusztulástörténetté rendezett összeállítások. Gyakran használtak ilyen manipulatív célra József Attila 1935-ből való műtermi portréját, melyen a drámai megvilágítás roskadt öregembernek mutatja a költőt. Akik az önmagával meghasonló és a halálba menekülő költő fikcióját sulykolták, rendszerint ezt a képet tették a történet végére, míg a DÖNTSD A TÖKÉT! időszakát az egy évvel későbbi, szintén műtermi félfotóval illesztették. Ebben az albumban szépen látszik, hogy a (73. számú), 1936 késő őszeről való kép József Attilájára mennyire ugyanaz a komoly, befelé forduló arc, amit az 1930 tavaszán készült képen látunk, illetve hogy a kedvesen mosolygó, vibrálóan eleven arc, amit az 1937. január közepén készült kép mutat, mennyire más, mint üres tekintetű, reménytelen önmaga egy mindössze három héttel későbbi képen. Tragedia történt közben? Fenét. Az első képen Thomas Mann-nal beszélget, utóbbi egy irodal-

mi est dögunalmas bevezetője közben készült. A két kép arról árulkodik, hogy a költő, mint az intelligens emberek általában, boldog volt, ha kiváló elmékkel válthatott szót, és rettentően szenvedett, ha unatkozni kényszerült.

A másik kiemelkedő jelentőségű centenáriumi kiadvány az „ÉS ÁMULOK HOGY ELMULOK” című dokumentumgyűjtemény. Ez is éppolyan sokatmondó, mint a fényképalbum, és nagyjából ugyanazt lehet róla elmondani: erősíti a költő valódi életének ismeretét, és rombolja a kultusz teremtette alakmást. Látjuk József Attila magyar állampolgár születési anyakönyvi kivonatát, elemi iskolai bizonyítványát, indexét, igazolványait, és ezek mind gyengítik a szakralizált figura életeselyeit, velük szemben egy „hétköznapi ember” életénekeit sorakoztatva fel. Ez az első lépés. Második lépésben bizonyító erővel cáfolnak hiedelmeket. Elsősorban azt a téveszmét, hogy a költő végiglézengte fiatalkorát, csavargott Bécsben, Párizsban, Szegeden, Makón, de soha sehol nem tudott gyökeret eresztetni. Ezzel szemben az igazolódik, hogy a szegedi, a bécsi és a párizsi egyetemen, majd a budapesti Pázmányon végzett eredményesen két-két félévet, tehát egyetemi tanulmányait befejezte, és csak a záróvizsgája volt hátra. Meg lehet szemlélni Eckhardt dupla jelesét franciából a negyedév első féléve végén, ami állítólag nagy ritkaság volt. Akik azt állítják, hogy nem tudott németül, elgondolkodhatnak, hogy mégis hogyan vizsgázott ennek hiányában platonói és újkori filozófiából, pszichológiából vagy (ha jól olvasom a stempli alatt) pedagógiaelméletből a bécsi egyetemen. Olyan tanárok aláírását látom indexében, mint Bartók György, Dézsi Lajos, Mészöly Gedeon, Négyesy László, Császár Elemér, Horváth János, Finánczy Ernő, Pauler Ákos, és ha ehhez hozzáteszem, hogy néhány évvel később Sík Sándorral beszélgetett a bölcsészdoktori cím megszerzéséről, és Sík biztatta (ezt maga Sík erősítette meg egy interjúban), leszögezhetjük, hogy Mannheim Károlynak nem volt igaza (l. Vágó Márta levele, 1928. nov. 12.): ami lehetőséget találni lehetett arra, hogy komolyan képezze magát, azt József Attila kihasználta.

A következő dolog, ami megdöbbenti az embert, a periratok tömege. Alig töltötte be a 18. évét, amikor megindult ellene az első eljárás, és az utolsó csak a halála vethetett véget.

(Ez mindjárt érthetővé teszi azt a bizarr tény, hogy bölcsész létére az első félévben felvette a sajtóbüntetőjogot, és jól is kollokvált belőle. Szó szerint haláláig kamatoztatta ezt a tudását.) Alig volt olyan időszak az életében, amikor fegyházzal büntethető vád fenyegetése vagy közeli emléke ne terhelte volna kedélyállapotát. Ne felejtjük el: költőről beszélünk, aki az érzékenységből él! Érdemes ezt is észben tartani, amikor olyan verssorokat elemzünk, mint: „*Költő vagyok – szólj ügyesedre, / ki ne tépje a tolamat!*” Lehet tagadni a referenciális olvasatok létjogosultságát, de ezek a dokumentumok magukért beszélnek.

Végül Garamvölgyi könyve után is érdekes kifogástalan minőségű fotókópiákon látni a halál dokumentumait, azt a rakás egymásnak és önmagának ellentmondó irományt, amit a csendőrség, a boncoló orvos és más hatóságok, illetve a nevükben eljáró emberek néhány hét alatt összehordtak. A legkevesebb, amit el lehet mondani, hogy nincs az esetnek olyan körülménye, ami ne lenne gyanús. De ennek taglása már más lapra tartozik.

Az emlékvé elmúltával sem maradunk eseményszámba menő forráskiadvány híján: József Attila leveleinek első teljességre törekvő gyűjteménye jelent meg 2006-ban. A tény megállapításán túl nem szeretnék sokat beszélni erről. Stoll és a textológusok, úgy tetszik, mostanában a kevés jegyzet hívei. A kritikai ÖSSZES VERSEK-et is hallottam azért dicsérni, mert kevés benne a jegyzet és magyarázat, a levelek esetében is ez lehetett a fő szempont, így például szövegmagyarázatok egyáltalán nincsenek. Persze feltételezhetjük, hogy aki egy költő leveleit olvassa, az rendelkezik az ehhez szükséges tájékozottsággal. Én mégsem alapoznék erre. Igaz, a tárgyi jegyzetek jócskán bővítenék a kötetet, ami így sem mondható karcsúnak, de azt hiszem, helyenként szükség lenne rájuk. Csak három példa: Az 533. sz. levél (melynek az 506. az előzménye) arról értesíti a költőt, hogy a La Fontaine Irodalmi Társaság rendes taggá választotta. Jó lenne egy mondatot olvasni arról, hogy miféle társaság volt ez. A 607. levél Flórának szól, francia mondatokkal. Jó lenne egy utalás arra, hogy egy korábbi levél jegyzetében ezek fordítása megtalálható. És ugyanitt olvasható ez a mondat: „*Tessék azt mondani: igen, igen, vagy: nem, nem.*” Ma már

egyáltalán nem természetes, hogy az olvasó ismeri a BIBLIÁ-t, nevezetesen Máté evangéliuma 5.37.-et, amire a költő utal. (Még hozzá a Károli fordítását, mert az újabb magyarítások a helyet másképp értik és adják vissza.) Szabadkozni pedig végképp felesleges az „elkalandozásaiért” szellemesen mentegető Stollnak: kitérői informatívak, fontosak és érdekesek. Sokkal több is elkélne belőlük.

Az életrajz mint fikció

Az a benyomásom, hogy József Attila esetében a versek értelmezésének és egy életrajzi fikciónak az összekapcsolása magának a költőnek sem volt kedve ellen való. Ha megnézzük nyilatkozatait, a közönség érdeklődésére számot tartó egyéb írásait, azt látjuk, hogy azokból egy többé-kevésbé egységes „szegénylegény”-életrajz bontakozik ki. Más forrásokból azonban tudjuk, hogy szerinte a vers elemzések a szövegnek magának az értelmezése a meghatározó fontosságú, és például az emlékezetes Mécs László-kritika egyes kitételei arról látszanak szólni, hogy a szövegalkotás és a várakozáshorizont összekapcsolása sem volt gondolkodásától idegen. Ezzel szemben nem emlékszem olyan értekezésre, amelyben a költemény értelmezését a költő életrajzából igyekezett volna levezetni.

Persze azt lehetne erre mondani, hogy a költő életművének értelmezésekor éppen a fentiek értelmében nem kell vizsgálni a szerző szándékait. A szerző megírta művét, és annak befogadásakor immár nem tanúsít aktivitást, egyszerűbben szólva halott, átadta a szót szövegben inkarnálódott alteregójának, a narrátornak. Ez félig igaz is. De csak félig. A szerző ugyanis nemcsak szövegezi a művet, hanem *nyomokat* is hagy, részint a szövegben, részint azon kívül. Hogy elkerüljem a végtelen terminológiai bonyodalmakat, amelyek abból adódnak, hogy a különféle teoretikus irányzatok szakkifejezés-készlete terméketlen félreértésekre okot adóan nagymértékű átfedéseket mutat, képzőművészeti példát mondok. A festő megalkot egy képet, mely étkező férfiakat ábrázol. Az elemző nyilván rengeteg dolgot elmondhat a kép színeinek, formáinak, technikájának és egyebeknek az elemzésével. De ha nem ismeri fel, hogy a festő Jézus és tanítványai utolsó vacsoráját ábrázolta, akkor elemzése nem sokat ér. Továbbmegyek: ha a festő a

fejét Krisztus vállára hajtó János apostol alakjára egy a maga idején ismert politikus szereplőjének az arcát festette, aki szakítva korábbi életével zárdába vonult, ezzel a rejtett utalással az ábrázolt jelenethez még ikonográfiailag sem tett hozzá semmit, mégis kimozdította a képet a tradícióban elfoglalt helyéből, aktualizálta a hagyományos tematikát, és rejtetten egy új történetet csatolt a képen megjelenített elbeszéléshez. Ha ez az „aktualitás” feledésbe merül, az utókori elemző kénytelen lesz beérni annyival, hogy a képen János figurája feltűnően feminin.

Mindannyian számos példát tudnánk mondani arra, hogy József Attila szövegeibe rendszeresen rejtett utalásokat. Véleményem szerint ezek felderítése része lehet az olvasatnak. Nem mindig – *AZ OLVASATBAN MEGŐRZÖTT TITOK, MINT AZ ESZTÉTIKUM ELEME* című előadásomban három költő egy-egy versében mutattam ki, hogy a titok megfejtése levonhat a vers értékéből –, de lehetnek esetek, amikor a festészeti analógiának megfelelően árnyalja a kép „üzenetét”. (A gadameri *okkaszionalitás* szempontját érvényesítettem *ESZMÉLET-ELEMZÉSEM*-ben, melyben egyebek mellett Tverdota György könyvére – *TIZENKÉT VERS, JÓZSEF ATTILA ÉSZMÉLET-CIKLUSÁNAK ELEMZÉSE*, Gondolat Kiadó, 2004 – is részletesen reflektálok. Ez az elv, legalábbis részben, azt a szerepet töltheti be az irodalmi szövegek elemzésében, amit a képzőművészeti alkotások tárgyalásakor az ikonográfia.)

Tehát: József Attila bizonyos nyomokat hagyott a verseiben, melyeket akkor követhetünk, ha tisztában vagyunk az életrajz egyes mozzanataival. De egyetlen olyan *nyomot* sem találtam, amely arra utalna, hogy a költő privát élettörténetét kívánta volna verseinek összelete fölé mintegy metanarratívává emelni. Márpedig ez történik. Természetesen József Attila élete a maga realitásában is kiválóan alkalmas volt a folklorizálódásra, a különböző barátok és rokonok mind rengeteg színes történetre emlékeztek, és ezek nagyon szépen összepaszszoltak. Ami pedig nem illik a történetbe, arról nem esik több szó. Holott szerintem sokkal fontosabb lenne a legképtelenebb visszaemlékezést is regisztrálni és szembesíteni az esetleg ellentmondó adatokkal, mint az élettörténet szakadás- és ellentmondás-mentességére törekedve megalkotni és kanonizálni valamiféle szenvedés- és megigazulástörténetet.

József Jolán két kísérlete óta József Attila életrajzának rekonstrukciójában elsősorban a részletek tisztázása kapott hangsúlyt. Persze Gyertyán Ervin vagy Fodor András megpróbálta (elsősorban gyermekolvasókra számítva) néhány epizód részletesebb kidolgozásával megrajzolni az életív egészét, és Tverdota György is közölt egy életrajzi kronológiát kismonográfiaja függelékében. (T. Gy.: *JÓZSEF ATTILA*, Korona Kiadó, 1999.) Egységes élettörténet azonban, melyben a hiányzó elemeket a szerzői fikció pótolja, az utóbbi időben nem láttam. Asperján György erre tett kísérletet, és bevallom, nem osztom Tverdota és más kutatók álláspontját, amely szerint egy ilyen munkának fontos szerepe lehet a költő egyéniségének megértésében. Tehát hogy ez közelebb hozná az olvasókhoz a költő egyébként éteri magasságokban mozgó alakját. A BEVEZETŐ-t író Tverdota szerint „*Az életrajzi regény korántsem csaponghat szabadon. A költő születését egy nappal sem tolhatja el, nem helyezheti át a fővárosból Csornára*”, és így tovább. Ha a mű költött történet, akkor írója lényegében véve bármit megtehet, ha annak eredményeképpen alakja plasztikusabban rajzolódik ki. Tehát szerintem tökéletesen hiteles József Attila-regényt lehetne írni, melyben Dörmögő nagypapáról az derül ki, hogy Tasmániában volt repülőőrökacsósz. A fikció hitele nem ezen múlik. És éppen ellenkezőleg: hiába árulta el Nagy Lajos, hogy a BUDAPEST NAGYKÁVÉHÁZ-ban szereplő Gerleit József Attiláról mintázta: a figurának a valóságban élt költőhöz semmi köze. *Az egy másik fikció.* A regényes életrajz hitelessége két dologtól függ: van-e a műnek nyelvi világa, és azon belül úgy mozog-e a valódiról mintázott regényhős, ahogyan azt mintaképétől elvárjuk. Ha igen, akkor nagyarányú eltérések is lehetnek a valóságtól (lásd: SZIGETI VESZEDÉLEM), ha nem, hiába ragaszkodik az író görcsösen a tényekhez, nem azt éri el, hogy azok hitelesítik fikcióját, hanem hogy félresikerült meséje teszi kétségessé a tényeket. És Asperján könyvében ez történik.

Az életrajzi kísérletek alapvető problémája, hogy egy szakadásmentes történet, egységes narratíva előadására törekszenek. Ez például József Jolánnak azért sikerül, mert olyan mélyen és személyesen ismeri tárgyát, fivére életét, hogy az olvasó nem törődik az ellentmondásokkal és hiányokkal. Továbbá, bár az 1940-es évekbeli fogadtatásának kritikátlan affirma-

tivitását túlzásnak tartom, kétségtelen, hogy tehetségesen ír, jelenetei hitelesek, alakjai plasztikusak. Tudjuk, hogy az események általában nem úgy történtek meg, ahogy leírja, de elfogadjuk, hogy a valóság eseményeinek művészi ábrázolása ezzel jár. Ezzel szemben Asperján György monumentális „életregény”-éből éppen a művészi ábrázolás hitelessége hiányzik. Hiába ellenőrizhető az események nagy része a szakirodalomban, ha a jelenetek giccsek, az alakok sematikusak, és a történet egészében is láthatóan preconcepciók illusztrációjaként szolgál. Hiába volt létező személy Vokurka Vili (a költő egyik gyerekkori szomszédja), ha a mód, ahogyan Asperján szerepelteti, mégis csak arra teszi alkalmassá, hogy – Köpe Bálinttal ellentétben – József Attila a kellő időben, már tizennégy évesen találkozhatson a munkásmozgalommal. A prózává silányított versidézetek is csak a narratíva parazitatermészetét emelik ki, ahelyett, hogy hitelét erősítsék.

Csak két példa. A következő leírás egy öcsödi jelenetbe illeszkedik: „*Márciusban hirtelen szép idő lett, cseperészgett a fészér bádogeresze, ellillant a hó, égig ért a pacsirtaszó és mindenkibe visszazatért az életkedv.*” Természetesen elfogadom, hogy annak az időszaknak, amelyet a költő visszatekintve pokolinak látott, megvoltak a boldog pillanatai. Ez a mondat azonban egy Fekete István-idillből is kilógna bombasztikus érzélgősségével. Aztán: Gombaiék bizonyára a módosabb gazdák közé tartoztak, ha két lelenygyerek etetését vállalták. De hogy bádogereszt rakjanak a fészerre, ez nagyjából annyira valószínű, mint hogy a malacik orrában „*magyarmód csillog egy kis aranydrót*”. A fennmaradt fényképeken egyébként, már amennyire kivehető, a lakóházon sem látszik eresz. És ami a legnagyobb baj: a mondat rejtetten egy 1937-ből való verset idéz, a FLÓRA című ciklus első, HEXAMETEREK című darabját: „*Roskad a kásás hó, cseperészget a bádogeresz már...*” és így tovább. Mit akar ezzel mondani Asperján? Hogy a felnőtt férfi kisgyermekkorú képet elevenít fel a versben? Lehet, de biztosan nem falusi, hanem pesti külvárosi emléket. Ez az értelmezés a vers interpretációjához nem tesz hozzá semmit. Sokkal inkább arra gondolhatunk, hogy az életrajzíró próbálja az általa leírt jelenetet hitelessé tenni az olvasó szemében, azzal, hogy a költő szavait használja fel.

Egy másik hely talán pontosabban megvilágítja Asperján módszerét. Egy egész bekezdést

idézek: „*A két kislány iskolába járt, [a Mama] Attilát magával hordta a munkába. Amíg dolgozott, a gyerek ott téblábolt körülötte. A kimosott, kicsavart ruhát berakta a vesszőkosárba, indult teregetni. Attila ordított vagy erőszakosan toporzékolt, hogy a mama öt vigye fel a titokzatos padlásra. De ő csak ment a nyikorgó kosárral, nem szidta meg, nem is nézett rá, végezte a dolgát. Fájt a szíve a kislányért, szívesen teljesítette volna a kérését, de a gyöngédségre nem gondolhatott. A munka mellett arra már nem maradt energiája, s egyáltalán: ajándék volt, ha megengedték, hogy a gyerek a szennyeskupacon ücsörögjön, amíg ő mosásnak görbiti a hátát.*”

Asperján a MAMA című vers történéseit igyekszik elmesélni (egy ötödikes gyerek íráskészségével), és ezzel alighanem azt igyekszik illusztrálni, hogy József Attila a verseit nemcsak úgy a kisujjából szopta, hanem ezek a dolgok mind valóban megtörténtek vele. Ez a vállalkozás akkor is kétes eredményt ígérne, ha sokkal invenciózusabb lenne a dolog kivitele. Olyan ez, mintha Vörösmartyról beszélne így: „*A vén cigány maga a dúlt lelű öreg költő, akinek kezéből már-már kiesik a vonó, de azért... Bort önt a kupába, vére for, mint az örvény árja, húrja zeng a vész-nél szilajabban...*” és így tovább. Pintér Jenő írt így abban a kétkötetes irodalomtörténetben, amiről József Attila talán legvitriolosabb kritikáját írta. Foroghat a sírjában, hogy most maga kapja vissza ugyanezt. Egyébként pedig ebben a részben is megfigyelhetjük azt a gyakorlatot, hogy a kései versből kiemelt textust (itt a KÉSEI SIRATÓ részletét) használja fel egy jóval korábbi esemény illusztrációja gyanánt.

Regénye alapján úgy tűnik, hogy Asperján nagyjából mindent elolvasott, és mindent bele is dolgozott regényébe, amit József Attila életéről valaha valaki leírt. Alapvető gesztusa éppen az összegyűjtés, és sokkal kevésbé a mérlegelés vagy a forráskritika. Nem éltelőleg mondom ezt, és el is tudnék képzelni egy olyan életrajzi kompilációt, amely minden eseményt időrendbe rakva elemeire bontja a hihető, kétes és teljesen képtelen közléseket, és így mutat fel valami legendaegyveleget. A FOGADJ SZÍVEDBE azonban elsősorban egységes, szakadásmentes és referenciálisan olvasható történet akar lenni, és így kénytelen éppen főhőse jellemének egységét feláldozni, hiszen az adatok, melyekből építkezik, a költő iránt nagyon különböző indulatokat tápláló adatközlőktől származnak. Tehát a könyv szomorú mérleggel zár: történetként terjengős, unal-

mas és sokszor laposan érzélgős, életrajzként követhetetlen, mert nem tudjuk, hogy mikor olvasunk adatokon alapuló közléseket, és mikor működik az író fantáziája, alakrajznak pedig végképp nem válik be, mert az adatok, melyekből összeállt, magukban foglalják adatközlőjük szemléletét is, tehát a forrásból kiemelve és közös elbeszélésbe foglalva egyszerűen nem igazak többé. Azokról a mozzanatokról, melyek forrását nem ismerem, most nem is beszélek. Úgy gondolom, hogy Asperján egy fikatív történet keretei között természetesen ábrázolhatja József Jolánt erkölcsi érzék nélküli, urizáló proflilotónak, Vágó Mártát elkényeztetett, érzéketlen tehénnek, Flórát hazudozó, álnok, számító nőszemélynek, Illyés Gyulát tehetségtelennek és gátlástalan karrieristának és magát József Attilát disztiníválni képtelen rakás szerencsétlenségnek. (Igaz, cserébe megajándékozta néhány fergeteges orgazmussal.) Regényíróként azt sem vehetem a szemére, hogy a József Attila-filológia és -repció fejleményeit nem mindenben követi, egyes verseket és leveleket elavult szöveggel és datálással közöl, a vendégszövegek létéről nem vesz tudomást, vagy hogy a költő mentalitásának változásait nem mindig követi kellő figyelemmel. Örömmel konstatalom, hogy a költő iránt mély együttérzéssel viseltetik, költészetét rendkívülinek, sorsát rettenetesnek látja. Regényén mindez nem ront, nem javít.

Az előszót író Tverdota György azt reméli, hogy ez a monumentális elbeszélés „*pusztá léteivel kiszabadítja József Attilát [...] a csupán szövegyszerű létezésből, trópusból, retorikai alakzatból hűs-vér emberré változtatja vissza*”. Tudomásom szerint erre a teljesítményre csak egy pályatársunk volt képes mintegy kétezer évvel ezelőtt, ő is csak rövid időre, átmenetileg, és ezt sem kezeli faktumként mindenki. József Attila halála visszafordíthatatlan, létezése azóta csak textuális tény lehet, és a róla szóló elbeszélések csak irodalmi-nyelv-művészeti eszközökkel eleveníthetik meg alakját. Persze értem én, hogy Tverdota György metaforikusan fogalmaz, és csak arra gondol, hogy az olvasók a képzeletükben fogják emberi lényként feltámasztani a költőt. De ha így tesznek, mi az ördögből dolgozhatnak, ha nem a szövegből, a trópusokból, a retorikai alakzatokból? A vita lényegében arról folyik, hogy kinek a hangját kell hallanunk a versek narrációjában: egy

versről versre, sőt sorról sorra változó narrátorét vagy a költőt, akit egyéb műveiből és a róla szóló történetekből módunk volt korábban megismerni. A két álláspont közül azonban egyik sem tartható maradéktalanul. Az első elmélettel az a baj, hogy a művek egymás után történő olvasása során, akár akarjuk, akár nem, kialakul valamiféle elképzelésünk arról, aki a versekben beszél hozzánk. A második pedig azért megvalósíthatatlan, mert a versek olvasása előtt nem ismerhetjük meg a versek beszélőjét, vagy ha ezt megpróbáljuk, akkor félre fogjuk ismerni, hiszen a költő autentikus beszéde az, amely a versekbe foglalva szól az olvasóhoz. Jól ismert probléma ez, a hermeneutikai kör kérdése, melynek megoldása Heidegger zseniálisan blöd javaslata szerint az lenne, hogy helyesen kell belépni a körbe. Attól tartok, hogy más tudáseméleti paradoxonokhoz hasonlóan ezzel is meg kell tanulnunk együtt élni.

Visszatérve a rendszeres és tudományos életrajzkutatás problémájához, nézetem szerint sokkal több haszonnal jár egyes epizódok vagy az életút bizonyos vonatkozásainak feltárása. Kiemelkedő jelentőségűnek tartom ebben a tekintetben Valachi Anna munkásságát, elsősorban a költő környezetében élt emberek portréit és életrajzát, József Jolánét, Bányai Lászlóét, illetve a Möricz Zsigmonddal való kapcsolat feltárását. Itt azonban majd ketté kell választanunk tájékozódásunk irányát az életrajzi és a költészeti kutatásra. És ez már át is vezet az irodalomtudományi problémák körébe.

Tudományos életrajzkutatás

Ha elhatározzuk, hogy valamely kérdéssel tudományos igénnyel fogunk foglalkozni, az első dolog, amit rögzítenünk kell, maga érdeklődésünk tárgya. Ha tehát úgy döntünk, hogy módszeresen fogjuk vizsgálni József Attila életét, meg kell határoznunk, hogy a ténylegesen létezett személyre gondolunk, vagy arra a félig fikatív alakra, aki a költő megnyilatkozásai-ból, a rá emlékezők közléseiből és a költő által hagyott nyomokból összeállítható, esetleg arra a teljes egészében fikatív figurára, aki a versek narrátorai-ból némi leegyszerűsítés és öszszefonás révén válik megalkothatóvá. Persze ezek nem diszkrét entitások, sok bennük az át-

fedés vagy a hasonlóság, de számos ponton el is térnek egymástól, és sok tekintetben összeegyeztethetetlenek. Hogy csak egy példát mondjak: az *ARS POETICA* költője ezzel a kérdéssel mutatkozik be olvasójának: „*Költő vagyok – mit érdekelne / engem a költészet maga?*” Ezt a mondatot teljes joggal mondhatja ennek a versnek a beszélője, az a fiktív alak, aki élet és költészet egységének programját hirdeti, a racionális és azon túli narratívák szintézisét, és aki lényegében véve metaforikusan – az éji folyó csillagának képében – azonosnak mondja magát önnön beszédével. Ebben a képben a folyó akaratlan ábrázoló, nem tehet mást, mint hogy tükrözi az eget. Ugyanakkor sem az élettrajzi elbeszélések hőse, sem a személyesen létezett József Attila nem jelentheti ki magáról, hogy nem érdeklő a költészet maga, hiszen az élettrajzok József Attilájának alapvető azonosító jegye a költészettel való foglalkozás, a reálisan létezett ember pedig apró gyermekkorától kezdve tanulmányozta a költészetet, egyetemeken előadásokat hallgatott, vizsgákat tett ebben a tárgyban, és élete során gyakorlatilag költeményeinek terjedelmét megközelítő, magáról a költészetéről szóló tudományos igényű szövegegyütttest hozott létre. Vagyis az első esetben olyan tényekkel dolgoztunk, melyek valóságosan dokumentáltak, a másodikban a történet egysége, a harmadikban pedig a költemények világára való vonatkozhatóság a lényeg. A József Attila életéről és költészetéről szóló szövegekben ezt a különbségtételt nem látom, és ahol mégis, ott a többi lehetőség radikális elutasításával együtt megfogalmazva tapasztalom. Pedig nem az elutasítás, hanem a disztingválás lenne a feladat.

Asperján könyvében értelemszerűen a fikció mutatkozik realitásként. Valachi Annánál, Bókay Antalnál és másoknál az életmű textuális összefüggéseiből elvonatkozathatók elvek jelennek meg részint tényként, részint az élettrajzi narratíva mozzanataiként. Ismeretes, hogy a költészet lényeges elve a nyelvi játék. Valachi Anna gyakran úgy szerkeszti a költő élettrajzában egyes epizódjait, mintha azok a maguk „realitásában” is nyelvi játékokból lennének levezethetők. Bókay Antal pedig dramaturgiai-prózapoétikai szempontokat igyekszik érvényesíteni akkor is, amikor a költő életéről beszél. Utóbbira a recepcióról szóló részben visszatérek, most maradjunk Valachi Anna munkásságánál.

Az „AMIT SZÍVEDBE REJTESZ...” Valachi Anna legtöbb könyvéhez hasonlóan egységes koncepció szerint épül. Az eredeti terv szerint két szövegfolyam párhuzamosan futna egymás mellett. Az egyik a szerző lélektani-biográfiai kísérlete, a másik afféle szövegmontázs, a gondolatmenetéhez többé-kevésbé szorosan kapcsolódó szövegpéldák, szakirodalmi szemelvények füzére. Következésképpen a két szálon futó „elbeszélés” egyik szála, az, amelyiket Valachi Anna alkot meg, folytonos és összefüggő, a másik természetesen szakadozott, gyakran teljesen összefüggéstelen. Ez pedig egyáltalán nem baj. Ezeknek a szemelvényeknek a sorba állításával Valachi Anna nem egy másik, az övével párhuzamos narratívát igyekszik szerkeszteni, éppen ellenkezőleg, azt szeretné bemutatni, hogy gondolatmenete milyen sok és sokféle gondolatrendszerhez kapcsolódik lazán, alkalmyszerűen.

Nem egyértelmű a szerző viszonya az általa elősorolt szövegekben foglaltakhoz. A terv ugyanis nem valósult meg, bár az elképzelés ismertetése szerepel a könyv bevezetőjében, de a kiadó (vagy talán maga a szerző) végül is úgy döntött, hogy a szemelvényeket megkülönböztető szedésszélességgel, de folytonosan betördeli az értekezés szövegébe. Így csak következtetni lehet arra, hogy maga az idézés egyúttal az elfogadás gesztusa is. Ugyanakkor a szövegből kiderül, hogy némelyikük kijelentéseit bizonyos fenntartásokkal kezeli; Szántó Judit vagy József Jolán emlékezései adataikra nézve köztudottan pontatlanok, és Valachi is helyesbíti ezeket, ahol kell. József Etelka önéletrajzi tanmeséi Dugó Dani modorában magukért beszélnek.

Sok szöveg nyilvánvalóan illusztráció gyanánt áll a főszöveg mellett. Ilyenek a korabeli dokumentumok, levelek, versszövegek. A pszichoanalízis nagyjainak, elsősorban Ferenczi Sándornak a munkáiból kiemelt szemelvények azonban érezhetően elfogadó gesztussal, tekintélyhivatkozásként állnak itt, és ez már Valachi Anna mentalitásának a centrumára mutat.

Valachi Anna lehetőség szerint indulatmentesen fogalmaz, és állításai körültekintően argumentáltak. Ez azonban nem vonatkozik a pszichoanalízis alapvető, de rég túlhaladott állításaira. Elsősorban magának az elmélet világgépének sokkolóan drámai felépítésére gondolok. A pszichoanalitikus elméletek, talán még a romantikus-materialista nézetrend-

szerek örökségeként az ember és egyáltalán a világ történetét rettenetes megrázkódtatások, a létért folytatott kíméletlen küzdelmek, borzalmak és tragédiák sorozataként szemlélik. A legjobb példa erre magának Valachi Annának a leírása, melyben József Attila születését, mint az élővilág szárazföldre lépését ábrázolja: „1905. április 11-én este 9 óra tájban tehát olyasmint élt át József Attila, mint a tengeri élőlények, amikor életelő elemük, az óceán kiszáradt, s ők a katasztrófa helyzetből menekülve, testi átalakulással védekeztek: kényszerűen alkalmazkodva a szárazföldi életformához, kopoltyú helyett azontúl tüdővel lélegeztek. De a tudattalan emlékezet mélyén, szexuális vágy és halálösztön formájában, örökké ott kísért a »locsa őselem«, a tenger (a magzatvíz) vágyképe, mely az embernél az anyaméhbe való jelképes visszavétel, az egykori szimbiózis rekonstrukciójának ösztönökre vésként él tovább.” A megmosolyogatóan naiv elképzelés forrásaként a szerző Ferenczi Sándor *Thalassa* címen híressé vált, magyarul KATASZTRÓFÁK A NEMI MŰKÖDÉS FEJLŐDÉSÉBEN címen megjelent „genitál-teóriáját” jelöli meg, „mely József Attilának is fontos, szemléletalkotó és ihlető olvasmánya volt”. Ez minden bizonnyal igaz, József Attila érdeklődését számos eredeti, ötletes elmélet felkeltette. Levelei és prózai töredékei alapján azonban joggal gondolhatjuk, hogy a költő kora átlagát messze felülmúló mélységig volt járatos a természettudományokban, és az efféle, a XIX. században is gyermekem módon leegyszerűsítőnek minősült elképzeléseket aligha vehette komolyan. Ferenczi szeretete a komplex, nagy elbeszéléseket, és nem volt elég fegyelmezett ahhoz, hogy megálljon azon a ponton, ahol tudományos ismereteinek határa húzódott. Attól tartok, hogy ha (mint másutt Valachi Anna csodálkozva megjegyzi) József Attila sohasem hivatkozott Ferenczire, holott munkáit ismerte, és egyes gondolatait át is vette, annak egyszerűen az az oka, hogy nem tartotta teljes mértékben megbízható szaktekinélynek. Persze ettől még kreatív ötleteit *költői motívumai* között felidézhetette, át- és újragondolhatta.

A szóban forgó bekezdésben Valachi Anna mintegy összefoglalóan idézi Ferenczit. Ez nem igazán pontos, de nem kifogásolható gyakorlat. Másutt azonban ugyanazt a gyakorlatot követi, amit Asperjánnál kifogásoltam. Két példa: „A hároméves kislány szemében az anya depressziója érthetetlen, riasztó, az örülettel határos lelkiállapot. Hiába próbál újra meg újra szokott helyé-

re, a Mama ölébe telepedni, a gyerekeitől elhúzódo, eszelősen maga elé meredő, másra gondoló asszony figyelmét nem sikerül magára vonnia.” Nagyon jó, hogy a lélektanban jártas szerző a költőre alkalmazza azt az általános képletet, ahogyan a depressziós anya és gyermeke viszonyul egymáshoz. Lényegtelen, hogy ki is valójában a szóban forgó gyerek – amit átél, az tipikus és személyétől független. De éppen ezért a másra gondoló asszony kifejezés, ami rejtetten A DUNÁNÁL-t idézi, ide nem illő, indokolatlan tekintélyhivatkozás. Kissé odébb a szerző arról értekezik, hogy az apa távozása után a kislányban megfakult „a színes egyéniségű, nyugtalan vérű, fantáziadús Papa »emlékeibe ösztönösen belemart« emlékképe”. Az Óda merőben másra vonatkozó szöveghelyének rejtett, tekintélycélú vagy stiláris okból idekerült részlete értelmezhetetlen többletjelentéssel bővíti az egyébként egyszerű és világos gondolatot. Erre semmi szükség.

Továbbá úgy gondolom, hogy egy kérdés tudományos igényű vizsgálatakor (de akkor is, ha egyszerűen csak a józan észre igyekszünk támaszkodni) célszerű a legegyszerűbb, leginkább kézenfekvő magyarázatokat adni a felvetődő kérdésekre. Tehát annak ellenére, hogy tudom: a József család az apa távozása után egy darabig egy kártyavető javasasszonynál lakott albérletben, nem hiszem, hogy mágikus jelentést kell tulajdonítanunk annak, ha a Mama olykor elővette férje fényképét; és azt sem, hogy a gyermek József Attila „...fölfedezte, hogy a Mama [...] vizuális »mankóra« szorult, amikor a múlton mereng, hiszen a József Áronról megmaradt fényképeket [...] sóváran nézegette [...]. A fényképet [...] minden bizonnyal a távollévő szeretett lény megidézésére alkalmas varázseszköznek tartotta”. Attól tartok, hogy ebben az esetben minden civilizált ember mágus hírébe keveredhetne, hiszen valamennyien őrzünk és olykor nézegetünk fotográfiákat jelen és távol lévő szereteteinkről, nem azért, hogy varázsoljunk, hanem azért, mert az ábrázolás segít az emlékezésben. Emlékeztünk – számítógépes műszóval élve – tömörítve tárolja a képeket. A fénykép megkönynyíti a felidézést. Valachi Anna hajlamos az ilyen szimpla hétköznapi jelenségekre nyakatekert pszichoanalitikus magyarázatot adni.

Az a körülmény, hogy a szerzői elbeszélés és a szövegmontázs egy egységet alkot ebben a kiadásban, sajnálatos módon azzal jár, hogy a kommentár nélküli idézetek valaminek az illusztrációjaként jelennek meg, így ha az olva-

só nem találja az illusztrált gondolatokat, akkor megpróbálja megkeresni őket. Például amikor Nemes Livia József Attila tárgykapcsolatairól szóló írásában látszólag teljesen összefüggéstelenül anyátlan rhesumajomkölykökről kezd értekezni (úgy hivatkozva „a kísérleti lélektan” által létrehozott helyzetekre, hogy sem a forrást, sem a kísérlet célját nem jelöli meg), és ezt a részletet Valachi Anna az apa elvesztését fejtegető gondolatmenet középebe illeszti, az olvasó nemigen tudja mire vélni a dolgot. Arról lenne szó a (nyilván metaforikus) példában, hogy ha Józsefék majmok lettek volna, akkor az apa lett volna az anyjuk, és a Mama is majomkölyökként kapaszkodott volna össze gyerekeivel? Vagy mindez már a Mama halála utáni időről szól, csak eltévedt a szemelvény? Értelme így is, úgy is csekély.

Jól példázza Valachi Anna túlzott jóhiszeműségét az alábbi idézet: „*Ignotus Pál egy interjúban József Attila bizarrságig szokatlan nyelvközpontú – de néprajzi vagy etimológiai alapon tudományosan igazolható – elméletéikéről is beszámolt: »[...] előáll azzal a teóriával – most bocsánat a kifejezésért –, hogy a szeretet szó abból származik, hogy szarat, az anya, aki tototgatja a gyereket, ő az, aki igazán szereti, minden piszkát rendben tartja...*” Nagyon-nagyon csodálkoznék, ha ezt a zöldséget bármely diszciplína művelői „tudományosan igazolnák”. Ezzel szemben igen jól példázza ez az eset, hogy miért menekültek József Attila elől a barátai, ha látták, hogy a költőnek vitakozhatnékja van. Az ugyanis igaz, hogy bármennyire szélsőségesen csapongott is József Attila gondolkodása a nap huszonegy órájában, amikor az írógéphez ült, már csak az öncélúnak látszó vitákban kristálytisztává érlelt gondolatok kerültek a papírra, köztük sok igencsak eredeti észrevétellel. Ezek azonban addigra már számos vitában bizonyultak életképesnek.

Nem szeretném sorra venni azokat a helyeket, ahol Valachi Anna szójátékokból vezet le életrajzi eseményeket. A fentiekből következik, hogy én ezt a gyakorlatot elfogadhatatlannak tartom. Hogy Lillafüred azért lett volna különösen alkalmas hely az ÓDA megszületésére, mert nevében benne foglaltatik a nagy költőideál, Csokonai szerelmének a neve, a Lilla, szerintem kevésbé valószínű. Természetesen egy életrajzi *elbeszélésben* fontos szerepet játszhat ez az egybecsengés. A *tényleges* életrajz fordulataiban azonban nem ilyen mozzanatok kö-

ré íródtak. És arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy nemcsak mi ítéljük meg pontatlanul vagy helytelenül a költő költői módszereit, hanem azzal is számolnunk kell, hogy ő maga helyezte el az utókor tájékozódást félrevezető hamis nyomokat. Így például az olyan hirtelen ihletrohamok „megtermékenyítő” hatását, mint amilyen bizonyos Marton Márta megpillantásakor lett úrrá rajta. Sok-sok kísérlet, próba, előkészítő fogalmazvány lejegyzése során formálódott meg József Attila egy-egy költeménye, és ez olyankor is így volt, amikor nem maradt nyoma a költő papirosai között. Tény, hogy a versek végleges változata viszonylag gyorsan állt össze. Ezt a munkafázist azonban hosszú kísérletezés előzte meg. Ez történt azoknak a verseknek az esetében is, melyeket Fejtő Ferenc szokott emlegetni, mint az azonnal, szinte készen a költő fejéből kipattanó remekművek példáit. A konkrétumokról szinte mindig kimutatható, hogy végeredményben semmilyen szerepük nem volt a vers születésében.

Ha már József Attila gondolkodásánál tartunk: Valachi Anna sok rendkívül érdekes és igen fontos megállapítást tesz ezzel kapcsolatban. Például a Vágó Márta körül nyüzsgő társaságnak a költőre gyakorolt hatását elemezve írja: „*Jaspers, Husserl, Heidegger, Bergson műveit citálták, elemzték. A költő intuitív készségével feledtette felkészültsége hiányait.*” Ez az adottság a költő egész életét meghatározta. És itt nem arról van szó, hogy semmitmondó általánosságokat tudott volna ügyesen elsűtni, vagy hogy rutinosan blöffölt volna. Szó sincs róla. Adottságának az volt a lényege, hogy viszonylag kevés adatból át tudta látni egy gondolatrendszer egészét. Hiányokkal és tévedésekkel persze, egészében mégis meggyőzően és aránylag pontosan. Így szinte biztos vagyok benne, hogy Heidegger fontos művei közül József Attila egyet sem olvasott. Még csak szemelvényesen sem. Költészetében mégis fontos gondolatait lehet kimutatni.

Egy másik kulcsfontosságú gondolat: „*Ana-litikusnője segítségével hihetetlen mélységéig sikerült eljutnia a költőnek az emlékezésben – elsősorban saját nyelvi zsenialitása következtében.*” Úgy van, számára az analízis nem a lelki béke helyreállításának eszköze, hanem az emlékezésben hozzáférhetetlen mélységbe süllyedt benyomások és emlékek kiemelésének módszere volt. A század egyik legjelentősebb lírai sikere en-

nek a tudati szférának a feltárása és megnyitása a költészet előtt. Sokkal inkább ez volt az analitikus kezelés értelme, mint személyes problémáinak megoldása. És a deviáns/agresszív megnyilvánulások is sokszor ebbe a metódusba illeszkedtek. Ez a megközelítés megint csak nagyon izgalmas értelmezését adja egy életrajzi mozzanatnak, amely 1937. október 28-án történt a Siesta szanatóriumban. Kozmutza Flóra emlékezésében szerepel ez az epizód: „...*hirtelen – ahogyan a karosszékben ültem – hátulról váratlanul átfogta nagy erővel, két kézzel a nyakamat, meg akart fojtani. Olyan erősen szorította, hogy el-sötétedett már előttem minden, hangot sem tudtam ejteni. S ha éppen akkor az ápolónő – szólni, hogy vége a látogatásnak – nem jön be, mire ő éppoly hirtelen elengedett, nem tudom, mi lett volna a végem. [...] A vesztély talán reális volt, de mégsem ijedtem meg. Nem féltem tőle*”. Valachi Anna így értelmezi a jelenetet: „*Flóra becsületesen végig akarta csinálni, amire elhatározta magát, csak szíve valódi vonzalmát kellett lepleznie. József Attilát azonban a lány szavahihetősége és váratlan helyzetekben való reakciói érdekelték [...] hogy megbizonyosodjék a lány azonosulási készségéről, lelki teherbírásáról és szándékai őszinteségéről.*” Meggyőzőnek érzem ezt a beállítást, és talán még szakirodalommal is igazolni lehetne az ilyen halálközeli élményt eredményező agresszió lelki összetartozást erősítő hatását. (A kísérleti színházak némelyike alaposan kihasználta az ebben rejlő lehetőségeket.) Persze az imént emlegetett alapelv szerint (amikor a leginkább kézenfekvő magyarázat elfogadása mellett érveltem) nyilván egyszerűbb lenne azt mondani, hogy József Attila ez idő tájt már közvesztélyes elmebeteg volt. Csak hát számos érv szól ez ellen, mellette pedig nagyon kevés.

Szintén a költő „kísérleti pszichológusi” ambícióiról szól az az epizód, amikor (1932 szilveszterén) Hódmezővásárhelyen maradt, hogy nővére fia mellett lehessen. „[...] *tudományos módszerességgel tanulmányozta a csecsemő viselkedését, hogy majd az analízis során saját, elfeledett gyermekkori élményeit, testi-lelki reakcióit is föllelveníthesse képzeletben*”. Persze nehéz ezt az alkalmi „szárazdajkaságot” tudományos kísérletnek tekinteni, de ugyanezt Piaget tevékenységét vizsgálva is fel lehetne vetni. És persze ebből a vizsgálódásból nem gyermekpszichológiai tanulmányok lettek, hanem versek; olyanok, mint az EGY KISGYEREK SÍR, vagy évekkal később az ISZONYAT, melyet éppen a csecsemő me-

takommunikációjának hiteles ábrázolása tesz annyira szuggesztív.

És még egy apróságot szeretnék *kiemelni*, ami Valachi Annánál is csak kiemelés – Vágó Márta emlékezéséből. Amikor 1936 novemberében szerelmük rövid időre ismét fellángolt, a költő szokott tapintatlanságával (és persze boldog büszkeséggel) rögtön mindenkinek szeretne volna elmondani a nagy hírt. „*Megmondjuk a fiúknak, hogy renaissance?*” – kérdezte, fiúk alatt a Szép Szó szerkesztőit értve. A lány kétségbeesett tiltakozását azonban tiszteletben tartotta. Másnap viszont, amikor a Vágó Mártának címzett ÉLMARADT ÖLELÉS MIATT című verset olvasta fel és magyarázta a lánynak, felhívta a figyelmét az egyik sorra: „*Vészed észre, mennyire renaissance-kép a második szakaszban: Milyen tűzvész, miféle kivont kardok?* – kérdezte. *Hangosan fölnevetett: – Renaissance! – kiáltott fel újra. Fejét csóválta, ilyenkor bámulta magát, hogy így sikerült valami, amit akart.*” Nem lehet eléggé felhívni a figyelmet arra, hogy József Attila milyen sajátos módon rejtett el személyes üzeneteket, hogyan hagyott *nyomokat* verseiben és más írásaiban. Erre gondoltam, amikor Tverdota György fentebb már említett ESZMÉLET-könyve kapcsán arról beszéltem, hogy az okkazonalitás fontos szempont lehet ennek a költészetnek az elemzésekor (és ki is mutattam jó néhány ilyen mozzanatot a költeményben).

Sok izgalmas gondolat van még Valachi Anna könyvében, mindenkinek ajánlom, hogy olvassa el, aki József Attilával szeretne foglalkozni, de most témát és fejezetet szeretnék váltani – miközben maradok ugyanennél a szerzőnél.

Aktuális törekvések

a József Attila-recepcióban

Valachi Anna másik könyve, az „IRGALOM, ÉDESANYÁM...” A LÉLEKELEMLŐ JÓZSEF ATTILA NYOMÁBAN nem egybefüggő gondolat-történet, hanem egyszerűen tanulmánygyűjtemény, melyben azokat az 1986 és 2005 között írott értekezéseit gyűjtötte össze, amelyekben József Attila költészetét és annak szellemi kontextusát a pszichoanalízis szempontjait is figyelembe véve vizsgálta. Más esetben nyilvánvaló lenne, itt azonban külön ki kell emelni: nem a költő elmeállapotával foglalkoznak ezek az írások (illetve csak egy akad köztük, melynek ez a témája, az is inkább a költő stigmatizációjáról beszél), hanem költészetét igyekszik ilyen szempontok szerint megközelíteni. Vizsgálódásában meg-

határozóan a háború előtti bécsi–budapesti iskolára (elsősorban Freudra és Ferenczire, néha Hermann Imrére és az érintőlegesen ide sorolható Gyömrői Editre és Rapaport Samura) támaszkodik. Már-már meghökkentő, hogy ennek az irodalomelméleti irányzatnak a legnagyobb hatású jelenkori művelői, Foucault, Lacan és mások említésre sem kerülnek; talán azért, mert Valachi Anna József Attila értelmezésekor a *vele kortárs* tudományosságra kíván támaszkodni. Nem hiszem, hogy helyesen; de ez persze a tanulmányok értékét nem kisebbíti. Elsősorban azért nem, mert a szerző nem a mai értelemben vett pszichoanalitikus irodalomelméleti iskola írásmódját követi, sokkal inkább a leíró irodalomtörténet művelője, és ebben a gondolatrendszerben a Freud-Ferenczi-féle pszichoanalízis részint a művek korszemlének megjelenítésére, részint egyik alkotáslélektani motívumuk felelevenítésére szolgál.

A könyvben a tanulmányok három ciklusba osztva sorakoznak, és a fejezetcímek pontosan meghatároznak egy-egy programot. Más kérdés, hogy az egyes értekezések csak kisebb részben felelnek meg a rögzített tematikának.

A NYELV, VERS ÉS SZEMÉLYESSÉG című ciklus írásai első ránézésre mintha a költő életművét tekintenék át a nyelvközpontúság és a személyesség dichotómiája szempontjából. Valójában az írások témája sokkal esetlegesebb, ami természetes is, hiszen nem könyvfejezetek, hanem alkalmoszerűen készült tanulmányok sorakoznak a kötetben. Ebben a részben például áttekinti a szerző József Attila vallásosságának problémáját. (Végre összegezi az ellentmondó közleményeket, melyekből az derül ki, hogy a költő számos vallással került kapcsolatba; görögkeletiként anyakönyvezték ugyan, de mégis reformátusnak keresztelték. Az erről szóló eldugott közleményről eddig nagyon kevesen szereztek tudomást.) Egy rövid tanulmányban visszafordítja magára a költőre a névvarázs problematikáját, majd alkotástörténeti-alkotáslélektani írások következnek. Külön tanulmányt szentel a fordítások és átdolgozások kérdésének, a költő pénzügyeinek, valamint a SZABAD ÖTLETEK JEGYZÉKE... funkcióját mérlegetli. Mindezek közé pedig egy komplex pszichoanalízis-elvű verselemzést illesztett a HOLT VIDEK-ről.

A második ciklus a költő kapcsolatait veszi sorra – Babitscal, Rapaporttal, Móriczcal, ál-

talában véve a nőekkel, a pszichoanalízis mestereivel (Freuddal, Róheimmel és Ferenczivel) és a mesével „mint olyannal”. A harmadik pedig AZ UTÓKOR TÜKRÉBEN taglalja (néha ismét) kapcsolatát a nőekkel, a pszichoanalízissel, Illyés Gyulával és Kozmutza Flórával, valamint értekezik fényképeiről, életrajzáról és állítólagos elmebetegségéről mint stigmáról.

A kötet egyszerre tár fel és rejt el egy történetet, miközben persze a költő életművét és életútját érintő érdekes részletkérdéseket vizsgál: Valachi Anna és József Attila kapcsolatának ambivalens történetét. Sokszor úgy érzem, hogy a szerző nem arról gondolkodik, amiről beszél, és következtetései sem igazán irodalomtörténeti szempontból relevánsak. Valachi Annát a XX. század első felének mentalitás- és társadalomtörténete, illetve a lélekelemzők *Budapesti iskolája* érdekli elsősorban, és József Attila ebben az összefüggésben mint a korszak emblematikus, reprezentatív személyisége érdemel figyelmet. De a tanulmányokban szinte mindig a környezet ábrázolása mutatkozik plasztikusan és izgalmasan. A költő alakja kis sématikus, elnagyolt marad. Nem véletlen, hogy Valachi Anna eddigi legjobb könyvét József Jolánról írta. EGY ÖNÉRVÉNYESÍTŐ NŐ A XX. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN, ahogy annak a könyvnek az alcíme mondta, kétségkívül vonzóbb tárgy, ha életrajzi monográfiát akar írni az ember, mint zseniális fivére, akiről könyvtári irodalom van már; és olyankor is, amikor József Attila foglalkoztatja, az izgalmas egyéniségre, tragikus-fordulatos életrajzát és csak érintőlegesen, mint ezek dokumentumaira fordít figyelmet magukra a költeményekre. Korántsem rosszallóan mondom ezt. Valachi Anna tanulmányai új és érdekes oldalakról világítanak rá a József Attila-jelenségre. Tanulságait és megállapításait azonban nem fogjuk megtalálni a versek értelmezéséről folyó vitákban. Magam sem emlékszem rá, hogy efféle írásimban tőle származó irodalmat használtam volna. Másként látom, de ugyanúgy értelmezem József Attila verseit, mióta először olvastam ezeket a tanulmányokat és a szerző egyéb írásait. Talán nem lesz félreérthető (dehogynem! mégis mondom), hogy Valachi Anna egy nagyon női szemléletet érvényesít az irodalomtörténet-írásban. És én ezt nemcsak tiszteletben tartom, de élvezem is.

Ennek ellenére néhány megjegyzést kénytelen vagyok megtenni.

Remek játék azt találgatni, hogy a költőnek miféle asszociációi voltak, mi villant át az agyán, micsoda miről jutott eszébe. Ennek olykor jelentősége van, és ilyenkor József Attila általában valamiféle nyomot hagy a szövegben vagy azon kívül. (Persze ha a dolog csak kevesekre tartozik, akkor a nyom is csak számukra lesz világos. Ilyenek az ESMÉLET Babitsnak szánt üzenetei.) Máskor ez a körülmény irreleváns. Valachi Anna a hasonló hangzású szavakkal való játékra nagy ívű elméleteket alapoz, mint amilyen az ÓDA mellékdala és a szárszói események, illetve a [KARÓVAL JÖTTÉL...] végén szereplő *párna* és a jóga alapfogalma, a (nagyjából) „világlélek” jelentésű *prána* egybecsengetésére. (Újabb könyvében az ÓDA elemzésekor a *Márta-Márta* egybehangzásának taglalásától, őszinte örömmre, eltekintett.) Ezeket az elképzeléseket nagyon nehéz komolyan venni, ahhoz pedig, hogy játékként olvassuk őket, túlságosan szikár és tárgyilagos a kontextusuk. Ugyanakkor izgalmas kiemelésként értékelem Rapaport könyvéből azt a gondolatot, mely szerint a vascsöppek felhasználódása a szervezetben igencsak kétes: „*Válszínű, hogy gyógyhatásuk szuggesztív és inkább a nébbe burkolt erőszimbólumtól ered.*” Igen, ez hamisítatlan József Attila-gondolat, ami pontosan tükrözi a költő nyelvi-logikai gondolkodását és a sokat emlegetett névvarázselméletet.

Egyébként is nagyon fontosnak tartom Valachi Annának a Rapaport Samu könyvei elemzése során tett megfigyeléseit. Egyrészt ezekben a könyvekben, melyeknek több mint stílzálója, de kevesebb mint társszerzője volt József Attila, olyan gondolatok vannak, melyek meghatározóan (az agykontrollosok úgy mondanák: programozásként) jelentek meg a költő életében. Az 1931-es, ideges gyomor- és bélbajokról szóló könyv átdolgozását követően sűrűsödnek az emésztéssel kapcsolatos képek a verseiben, és ekkor kezdődnek nyelési nehézségei; míg az 1936 tavaszán kiadott *Alvás, Aluszékonyosság, Álmatlanság* gondolatai egész érett költészetével és a tanulmányaiban kifejtett számos gondolatmenettel csengenek egybe, de életében is ekkortól válik egyre súlyosabb problémává alvásképtelensége. Én ebben az esetben kétféle megkülönböztetést javaslok. Egyrészt mindkét könyv alapproblémái már sokkal régebben jelen voltak a költő életében; tehát joggal keresünk a Rapaport-szövegekben olyan megállapításokat, melyek József

Attila tapasztalatain, önmegfigyelésén alapulnak. Másrészt azonban a könyvek szövegeinek utóéletét szerintem a költő *szövegeiben* érdemes keresnünk, a költő *életében* pedig életrajzi mozzanatok hatására lenne célszerű odafigyelnünk. Tehát az emésztéssel kapcsolatos metaforák formálódására minden bizonnyal hatott Rapaport könyve, de a költő nyelési nehézségeinek súlyosbodását inkább abból az életrajzi tényből kellene levezetnünk, hogy 1931-ben nagyapja, a versben is megörökített Dörmögő, magára hagyva egy csőszkunyhóban éhen halt. Nem tudom, ki hogy van vele, de én ezt szinte feldolgozhatatlan traumának látom, és ehhez képest az életrajzközpontú elemzések sem fordítanak rá figyelmet. Valachi Anna ezekben az okfejtésekben aránylag kevés oksági összefüggést mutat ki, inkább párhuzamosságokra mutat rá, méltánylandó önmérséklettel.

Két kortörténeti apróság. Ismeretes, hogy a Szovjetunióban élő magyar kommunista írók egyik munkaanyagukban úgy kommentálták József Attilának a Bartha Miklós Társaságban játszott szerepét, hogy „*a fasiszmus táborában keresi a kivezető utat*”. A költő ezt a minősítést súlyosan sértőnek tartotta, teljes joggal. Valachi Anna azonban figyelmeztet: „*a harmincas évek elején a fasiszta szó holdudvara jóval tágasabb volt, mint később*”. Ez nagyon fontos distinkció. Az olasz fasiszták persze már egy jó évtizede brutális garázdaságukról voltak híresek, amibe a gyilkosság is belefért, de még Európa-szerte voltak naiv emberek, akik azt képzelték, hogy ezek csak az elszabadult indulatokból eredő túlkapások. Jóval korábban, 1922-ben még Juhász Gyula is azt írta a *SZÉPSÉG KOLDUSA* előszavában: „*Nem ismerek bölcsőbb és igazabb fajvédelmet, mint a valódi tehetség, az ígéretes fiatalság megbecsülését...*” Ma ez a kifejezés arcucsapásként éri az olvasót, de a maga idejében nem volt kirívó. József Attila minden elképzelést hajlandó volt végiggondolni, amely a társadalmi cselekvés lehetőségét foglalta magában, akár a nemzetiszocializmus elveit is mérlegre tette, de – ahogy Valachi mondja – kortársainál hamarabb fogta fel azok reális tendenciáit. Lett légyen szó fasiszmusról, szociáldemokráciáról, kommunizmusról vagy népi-nemzeti harmadik útról. *Ezért* érezte ezt a minősítést súlyosabb sértésnek kortársainál.

A másik dolog: a költő és a pénz viszonyát értékelve Valachi Anna azt mondja: (1933-ban)

„Már régen megbánta Babits ellen elkövetett bűnét, és elemi létérdekei is azt diktálták, hogy szerezzé vissza a költőtekintély jóindulatát...” Nem, erről szó sincs. József Attila soha semmilyen bűnt nem követett el Babits ellen. Egy Babits-kötetről, mely nem tartozik a legjobbba közé, éles hangú kritikát írt. De nem azt írta, hogy Babits oportunistá alak, krajcáros lotyó vagy egyenes ági leszármazottja a kárpáti hegyimedvének, hanem hogy rossz költő. Ez a megállapítás helytelen volt, de nem bűn. Joga volt ezt gondolni, és joga volt érvekkel alátámasztva megírni, hogy ezt gondolja. Az pedig, hogy elemi létérdekei követelték a költőtekintély jóindulatának visszaszerzését, nem az ő szégyene volt. Sokkal fontosabb annak kiemelése, hogy József Attila felismerte értékítélteinek téves-ségét, és kíméletesen megpróbált korigálni. Ennek részleteiről bőven beszéltem Tverdota György *ESZMÉLET* című könyvéről szóló írásomban.

És még két bíráló megjegyzés.

Az első: Valachi Anna meglehetősen pontatlanul beszél a misztikum és a vallás kérdéseiről. A SZABAD-ÖTLETEK...-ról például azt mondja, hogy a költő olyan alkotást hozott létre, melynek alanya és tárgya is ő maga, s melyben misztikus módon (Radnóti Sándort idézve) „...saját világlátásában evidenciaként szünteti meg a kettészakítotttságot a misztikus élményben, az én és az isten egységében”. Szerintem ehhez az attitűdhöz József Attilának soha életében semmi köze nem volt. Amennyire meg tudom ítélni, számára Isten sohasem létezésként, hanem mindig metaforaként jelent meg. Léte tény, mert írva van. Élete gyakorlatában azonban egyetlen mozzanatról sem tudok, amely gyakorolt vallásosságról, illetve vallott istenhítről tanúskodna. Számára Isten ugyanúgy csak forma volt, mint a proletariátus vagy éppen maga a pszichoanalízis. A bibliai hivatkozások esetében pedig szerintem gondosabban kellene eljárnia Valachi Annának. Azt olvasom: „Élete végéig szómágusként utánozta, majd helyettesítette Istent. A »szép szó«, a »testet öltött érv« bibliai mintája (»kezdetben lón az Ige«) alapján igyekezett fegyvert kovácsolni magának...” Arról nem is beszéltek meg embereket, de, gondolom, Valachi Anna arra a kitételre gondol, mely szerint „Mindentől fölmentem magamat, / mert nem lesz utolsó útelet.” (SZÁMVETÉS.) Ez pedig nem Isten helyettesítéséről, hanem létének tagadásáról szól.

Egyébként pedig a hivatkozott hely nem létezik. Olyan van, hogy „Kezdetben volt (vala) az Ige”, (JN.1.1.), olyan is van, hogy „az Ige testté lón” (JN.1.14.). És persze olyan is, hogy „Kezdetben volt Pakots, / aztán lón az IGE...”, de ez egy másik írás, és korántsem szent. Másutt pedig ezt mondja: „Tükös úrfelmutatási rítussal ért föl tehát a Szabad-ötletek jegyzéke...”, és ez sokszoros képtelenség. Az átváltás misztériumának, az eucharisztia, az oltáriszentség prezentációjának lényege éppen az, hogy nem titkos, hanem a hívők közösségi élménye. Ennek során történik meg valaminek, ami látszólag ugyanaz, az átlényegülése valami mássá: az osztya Isten testévé változik. József Attila nehezen besorolható írásműve ma is az, és soha nem is lesz más, mint aminek készült: szöveg.

Végül egy olyan mozzanatra szeretném felhívni a figyelmet, amely nemcsak Valachi Annánál, hanem Bókay Antalnál és másoknál is problematikus, akik megkísérik rekonstruálni a költő halála előtti gondolatait. Minden írásából, ami eddig a kezembe került, az derül ki, hogy József Attila következetes materialista gondolkodó volt. Másrészt, és ebben szememenőn egyetértek a korabeli és mai lélek-búvárokkal, sohasem szenvedett semmiféle elmebetegségben. „...a legigazságtalanabb stigma, az elmebetegség bélyege, mindmáig rajta ragadt”, jelenti ki rosszállólag Valachi Anna, aki sokakkal egyetértésben úgy véli, hogy József Attila „betegsége” a mai szóhasználat szerint „borderline-szindrómaként” azonosítható. Ennek lényegét pedig annak idején a költő igen precízen határozta meg: „Egy beteg világ rámkényszerít egy vallhatalan beteges világfölfogást és aztán azt mondja rám, hogy beteg vagyok. Megoldhatatlan helyzetbe kerget, és aztán azt mondja, hogy infantilis vagyok, mert nem tudom a saját belső problémámat megoldani.” Vagyis ahogy Valachi Anna foglalja össze: „...hogy a kóros állapotok egyike sem örökletes eredetű elmebaj következtében alakult ki, abban biztosak lehetünk”. Nagyon helyes, szememenőn egyetértek. Csakhogy szintén nála ilyen kitételeket lehet olvasni: „...József Attila [...] 1937. december 3-án, hosszú depressziós időszak után, azzal az örvendetes ígérettel oszlatta el aggódo nővérei gyanúját, hogy új életet kezd: meggyógyítja magát. Csakhogy ő ezt végleges sorsfordításként értelmezte magában. S talán az az ősi hitből fakadó remény is eltöltötte, hogy a halál nemcsak a kín megváltása, hanem »az alvás-halál az ébredés-élet alapfeltétele«”. Másutt, a Flóra-szerelem vé-

géről szólva: „...a halála napján írt búcsúlevélben maga mondott le az elképzelt családi teljességről – átengedve választottját annak, »ki méltóbb lesz hozzá«. Ő pedig az első nőt: az égi Mamát választotta”. Ismét másutt, a halál leírásakor: „Az önfeláldozás árán elnyert megváltást, a kímhalált és a feltámadást szimbolizáló rítussal tulajdonképpen a keresztény üdvtörténetből ismerős – és a húsvéti templomi szertartások idején a pap által megismételt, fekvő helyzetben arca boruló – áldozati helyzetet modellezte, amikor a közelgő vonat kerekei elé és a vasúti sínre merőlegesen fekve, feszületet formázva várta a szenvedéseitől megszabadító halált.” Azt már Bókay Antal írja másutt, de Valachi Anna idézi korábban tárgyalt könyvében: „A költő pontosan kijelöli halála értelmét és irányát: megtalálni a mamát, ha nem lehet itt a földön, akkor a túlvilágon”, és szintén Bókay mondta a Mindentudás Egyetemén tartott előadásában: „...egykor az ESMÉLET kulcsfelismerése volt a szétfoszló törvényszövedék. Itt a szövedék, a rend az utolsó, legbelsőbb, legszemélyesebb térben, a testben bomlik szét. A hallucinált mama hozza a megoldást, ő lesz a rend, az ölelés, amely a személy bizonyosságát, egységét újra megeremti. Pontosán ezekben a sorokban olvashatjuk az öngyilkosság poétikáját, a saját testen írt utolsó verset. A vonat által szétszabdalt testet, a széthullt kelmét valóban a hallucinatorikusan odavarázolt halott anya szedi össze és viszi magával a túlvilágra”. Mármint ha egy pillanatra azonosítjuk József Attilát, az embert a HAZÁM című versciklus beszélőjével (nem szeretem az ilyesmit, de most tegyünk kivételt), az a hitetlen csodára várást elutasította, lelki restségeként bélyegezte meg, akkor vagy azt kell gondolnunk, hogy korábbi írásaiban nem mondott igazat, vagy mégiscsak meg kell barátkoznunk a gondolattal, hogy utolsó napjaiban elment az esze. Mert épelméjű ember ezzel a misztikus zagyvasággal nem kábítja magát. Aránylag pontos leírásokot ismerünk korábbi öngyilkossági kísérleteiről. Ha (legalább) ötször megkísérelhetett öngyilkosságot sínen megverselt mamaszerelem és húsvéti hókuszpókusz nélkül, mi értelme van ennek éppen a legkevésbé előképzített, leginkább véletlenszerű esetben? Mert a halálos baleset fenti leírásaiból semmi nem felel meg a valóságnak, se a kerék elé fekvés, se a sínre merőleges testhelyzet, se a feszület-testtartás, se a várakozás. Hetven év után kinek kell ez még mindig, és mire? Ha nyilvánvalóan nem tudjuk eldönteni, hogy a halálos baleset véletlenül következett-e be, vagy öngyil-

kossági kísérlet közben, nem lenne jobb beérnünk ennyivel? Beszélhetnénk helyette példaul a versekről.

Áttérve végezetül azokra a tanulmányokra, melyeket a Mindentudás Egyetemén elhangzott előadáshoz kapcsolódó tanácskozáson elhangzott előadások alapján írtak meglehetősen eltérő módon gondolkodó irodalmárok, először is egy lassanként megszilárduló legendát szeretnék eloszlatni: nem igaz, hogy a József Attila-recepció két, egymással szemben álló tábor kilátástalan polémiájában jelenne meg napjainkban. Különböző szempontok szerint természetesen lehet ellentáborokat felrajzolni, de a változó szempontok szerint mindig más és más kerül közös szekérvárba, így aztán egyszerűbb és helyesebb lenne a nézetek sokféleségéről beszélni.

Fried István VÁLASZTOTT ROKONSÁGOK – MÁRAI SÁNDOR ÉS JÓZSEF ATTILA című tanulmánya viszonylag szűk, de éppen ezért belátható szeletet tárgyalja a József Attila-irodalomnak: Fried kigyűjtötte azokat a szövegrészeket Márai írásaiból, amelyek József Attiláról szólnak. Ezekből némi leegyszerűsítéssel az derül ki, hogy Márai rendkívül nagyra tartotta József Attilát, nem annak ellenére, hanem azzal együtt, hogy „tragikus költő, proletár volt, tudatosan kiállt osztálya sorsáért”, hiszen „mégsem volt programköltészet, amit művelt: minden szándékolt sorát átvilágította a gyöngéd derengés, mely a mélyebb, ösztönösebb, igaz költészet sugárzása”. De nemcsak a polgár-proletár ellentétet utasítja el, hanem azt a mentalitást is, mely Babitséval szemben emeli ki vagy teszi zárójelbe ezt a költészetet. Az 1980-as évek közepéről való naplóból idéz Fried: „Minden éjjel versek. Tegnap Babits. Mégis ő volt ebben a században a költő. Minden versében ugyanaz a lüktetés, érzéki, mennyei áram. József Attilában volt ilyen lüktetés, kibombant és kilobbant.” Az irodalomtörténész kommentárja: „...az igen idős Márai össze/egymásra látja Babitsot és József Attilát, akiket a kortársak József Attila életében, de azután is inkább egymástól távolabb szemléltek, egymás ellenfeleiként; a személyes ügyek mellett a költészetfelfogás eltérő reprezentánsaiként emlékeztek róluk”. Nem lehet eléggé hangsúlyozni ennek a kiemelésnek a fontosságát. Egyre erősebb meggyőződés, hogy (persze a személyes ellentéteken túl) a hasonlótól való iszonyat volt az, ami József Attilában Babits költészetének a heves elutasítását motiválta.

Szegedy-Maszák Mihály tanulmányában több kérdésirány párhuzamos kibontásának kezdetét látom. Ő úgy szól hozzá a vitatott kérdésekhez, hogy a vitázók gondolkodói pozícióját is igyekszik kontrollálni. „A magyar irodalom történetírója két út között választhat. Vagy a nemzeti művelődés öntörvényűségének eszményéhez ragaszkodik [...], vagy általa ismert másik irodalom szaknyelvéhez próbál igazodni” – állapítja meg. Nézetem szerint külön kell választani két fogalmat: azt, hogy valaki jártas egy bizonyos irodalomban, illetve hogy az ahhoz a nyelvhez-kultúrához tartozó irodalomelméleti gondolkodás rendszerét és fogalmait alkalmazza a magyar irodalom vizsgálata során. Mindkettőnek lehetnek eredményei és tanulságai, de a kettő nem ugyanaz. Mondanom sem kell, hogy Németh G. Béla otthonosan mozgott a német irodalomban, és például Vörösmartyról vagy Aranyról szólva érzékelhető volt jártassága a német romantika világában. Hasonlóan fogalmazhatunk Szabolcsi Miklós és a francia vagy (hogy egy ritkán említett nevet is mondjak) Forgács László és az orosz irodalom tekintetében. De az ellenoldali logika, tehát hogy nem tőlünk kifelé, hanem kintől befelé pillantva szemrevételezze valaki a magyar irodalom jelenségeit, az rendkívül ritka jelenség, és nagyon-nagyon nagy baj, hogy ez így van. Hozzászoktunk, hogy amit mi csinálunk, az a világot nem érdekli, és most, amikor (persze elsősorban a prózában) némiképp megtörni látszik ez az érdektelenség, nem vagyunk felkészülve arra, hogy külső szemlélő mást lát – még akkor is, ha ez a külső voltaképpen szintén belső, tehát olyan magyar irodalmár, aki időközben megtanult más logika szerint gondolkodni. Ezért nem értek egyet Szegedy-Maszákkal, amikor azt mondja, hogy „*Tverdota György a francia, Kulcsár Szabó Ernő a német, Bókay Antal az angol–amerikai költészet szellemében értelmezi József Attila műveit. Ha jól sejtem, e három irány nem találkozik egymással*”. Csakugyan, de a konfliktusok nem elsősorban ebből erednek. Ugyanakkor felhívja a figyelmet azokra a redukzív tendenciákra is, melyek az egységes értékvilágú és egy nézőpontú irodalomtörténet-írásban érvényesülnek, alkalmazzanak bár politikai, lélektani vagy akár poétikai közelítésmódokat. Ez is olyan észrevétel, amelyre érdemes több figyelmet fordítani. A tanulmányban számos kérdésirány rajzolódik ki, melyek

elsősorban a német és az angol irodalomelméleti elképzelések diskurzusba vonásából adódnak. Ezek közül a legfontosabb talán az, hogy „*az én azonossága már meglehetősen korán kérdésesnek mutatkozott költészetében*”. Szerintem ezeken a helyeken nem a beszélő énjének egysége kérdéses, hanem tematikusan fogalmazódnak meg bennük erre vonatkozó kétségek, illetve a költő paradox módon fogalmazza meg gondolatát: „*Vár ránk a lány, aki mi vagyunk*”, „*Jó volna jegyet szerezni és elutazni Önmagunkhoz*” stb. De természetesen ezek a helyek csakugyan kétségeket fogalmaznak meg – nem a költői, hanem általánosságban az emberi én egységére nézve.

Kulcsár-Szabó Zoltán lényegében véve egész tanulmányát – MAGÁNY ÉS ÉNHIÁNY JÓZSEF ATTILÁNÁL – ennek az utóbbi kérdésnek szenteli, [KI-BE UGRÁL...] és MAGÁNY című versét állítva a vizsgálódás középpontjába. Már bevezetőben bizonyos megszorításokat alkalmaz, amikor vitatott kérdésnek nevezi, hogy az én elvesztése, illetve távollétének, hiányának a tapasztalata mit is jelent, illetve milyen formákat ölt József Attila költészetében. Hiszen „*alkotómódjáról legalább oly mértékben elmondható, hogy centrumában éppen az én, a szubjektivitás jelenlétének lehetősége áll, mint az, hogy pontosan ez az, ami megrendül*”. Ezután a versek szoros olvasatával kísérletezik, hogy kimutassa az én problematikus voltát. A sokat idézett mondat: „*...mit úgy hívtam: én, / az sincsen*”, nézete szerint „*bizonyos értelemben, valóban nem válik meg az »éntől«, csupán megkettőzi azt: ami hiányzik, az az, amire (akire) az »én« szó vonatkozik, de a szó maga [...] ott áll a szövegben*”. A szem, a tekintet és a látás elkülönítése, illetve lokalizálása a versszövegben, a ki-be ugráló szemnek a metonimikusan jelölt nézőpont váltogatásaként történő értelmezése ahelyett, hogy a kijelentést egyszerűen a rossz közérzet metaforája vagy a szemmozgató izmok rángatózása értelemben olvasnánk, nekem korántsem tűnik kézenfekvőnek. Ezzel szemben azt a kérdést, hogy végül is ki az az „én”, aki a versben *én*ről beszél, fontos és feltehető kérdésnek tartom. Igen, József Attila mindig tudatosan alkotott meg egy vele magával nem azonosítható narrátort, és versét-verseit vele mondatta el. Ezt vette észre éles szemmel (és kifogásolta értetlenül) a NINCSEN APÁM, SE ANYÁM kötetről szóló kritikájában Németh László. „*Az én nem tud belebújni, bezárkózni ön-*

magába” gondolat József Attila számára csakugyan és egészen korai verseitől fogva evidencia volt. Az olyan gondolatok, hogy „*Hiába fűröstöd önmagadban, / Csak másban moshatod meg arcodat*”, vagy hogy „*Nem én kiáltok, a föld dübörög*”, valamilyen értelemben kétségessé teszik, hogy a szemlélő vagy beszélő embert másoktól elkülöníthető egységként lehetne elgondolni. Ezt így csakugyan József Attila költészetéből természetesen fakadó kérdésnek látom.

Kulcsár Szabó Ernő problematikája ennél sokkal összetettebb. Teoretikus felütése a hermeneutika hitvallása is lehetne, melynek igazsága természetesnek tűnik: „...*ami József Attila műveként megszólít bennünket, ontikusan nincs jelen, hanem mindig csak állandó újraértelmezés formájában találkozik a mi kérdéseinkkel*”. Ez a tétel azonban semmit sem mond arról a kötöttségről, hogy a ránk hagyományozott szövegek újraértelmezéséhez bizonyos tudnivalók elsajátítása szükséges. Ilyen például, hogy én is valami triviálist mondjak, a nyelv. Aki nem tud magyarul, az hiába is kísérletezik a költemények újraértelmezésével. Egy nyelvet tudni pedig azt is jelenti, hogy helyesen ismerjük a szavak jelentését. Helyesen ismerni a szavak jelentését azt is jelenti, hogy a szöveg keletkezésekor érvényes nyelvállapotnak megfelelően értjük őket. Ha érvényesen akarjuk újraértelmezni Adyt, a *kis női csukák* olvasán nem gondolhatunk cipőbolt kirakatára, és az „*egyetlen, igazi szerelmem: / A Patyolat*” sem fejthető meg a költő mosodák iránt érzett szenvedélyeként. Még akkor sem, ha korábban ezt a kifakadást olvashattuk ugyanitt: „*Jaj, be piszkos ruha az Élet.*” És nem érhetjük be a nyilvánvalóan hibás olvasatok kiszűrésével, hanem számtalan olyan tudománytalan kérdést kell megválaszolnunk, mint hogy „mire gondolhattott itt a költő”, vagy hogy „mi volt ezzel a költő szándéka”. Ki kell jelölnünk egyfajta „jelentéshorizontot”, hogy határt szabjunk értelemalkotó kreativitásunknak; másképp nem lehetünk a költő méltó szerzőtársai. Ezért nem tudom elfogadni, hogy „*a szövegek csupán a rendezett jeleknek, de sem a hangnak, sem az üzenetnek nem »tárolói«*”. Dehogynem. A hang ebben az esetben a költő egyéni nyelvhasználatát jelenti, a módot, ahogyan kortársaiétól, elő- és utókoráétól elkülönbözők. E nélkül szövegei érdektelenek lennének. Üzeneten pedig azt érthetjük, hogy a költő nemcsak jeleket rendez,

hanem nyomokat is hagy. Fentebb már említettem példákat erre. Persze ez nem azonos azal az üzenettel, amelyről a strukturalisták beszéltek.

Az én destabilizációja itt is fontos kérdés: „...*nincs számottevő poétikai jelzése, hogy e lírai szövegek énkonstrukcióiban bárhol is érvényesülne az önmagának elégséges subjektivitás klasszikus-modern hagyománya*”. Úgy van, lásd két bekezdéssel feljebb.

Érdekes interpretációja Mallarmé/Valéry költészettani nézetének, hogy „*a műalkotás nem az esztétizmus anyagátalan géniuszának, teremtő szellemének mediális kiáramlása, hanem sokkal inkább a mű gondolkodásmódját megnyilvánító grammatikai konstellációk, képi, retorikai és ritmikai konfigurációk olyan tagolt rendje, amely elsősorban a szöveg matériáján keresztül érzékelhető*”. Erre alapozva Kulcsár Szabó különös fontosságot tulajdonít a Babits-kritika egyes kitételeinek, például hogy a formaművész Babits „*versei sohasem jártak az anyag rejtelmeinél*”, illetve hogy „*Babits, a költő mint anyagformáló műveletlen*”. Szerinte ebben az fejeződik ki, hogy a „*művészet van, s mint ilyen anyagszerű megvalósulásként, nem pedig a tetszés tárgya vagy pszichogramma gyanánt vált ki esztétikai tapasztalatot*” – ebben fejeződne ki a késő modern korszakküszöb legfőbb poétikai tapasztalata. Nem tudom, hogy ez így van vagy másképp, de a Babits-kritika értékeinek kiemelésével mindenképpen egyet értek. Azzal kevésbé, hogy az „*önállósult szövegegyeségek értelemszerűen kezdték főbnyitni a műalkotások közti határokat is*”, tehát hogy megtegmentődött a „*modulszerű áthelyezhetőség*” elve és lehetősége, illetve hogy „*az »archimédeszi pontok« nélkülözhetlenségének tétele csak felületes olvasatban jelenti azok cserélhetőségének tilalmát*”. Van ebben igazság, de nem egészen így, Kulcsár Szabó példái nem a legmeggyőzőbbek, és azt sem hiszem, hogy ebben lenne tetten érhető a Nyugat poétikáinak meghaladottsága. Egyszerűen más minőségű anyagot ismerünk például Babbitstól, mint József Attilától. Amennyiben „*modulszerű áthelyezést*” látunk a [MAGAD EMÉSZTŐ...] és az ESMÉLET között, úgy ugyanezt láthatnánk Babits vagy Kosztolányi munkásságában is, ha fennmaradtak volna a papirosaik, illetve ha jelentőséget tulajdonítanánk nekik.

Bókay Antal tanulmánya a szelf poézisével foglalkozik. A versekben, főként a TISZTA SZÍVVEL-ben, melyekben a szelf megalapítását mu-

tatja ki Bókay, kétségkívül van efféle tendencia. Ezzel együtt attól tartok, hogy József Attila költészete nagyon kevésbé értelmezhető angolszász kontextusban, még ha akad is néhány Shakespeare-utalás a kései versekben, vagy – amire Szegedy-Maszák mutat rá – vannak bizonyos tematikus és attitűdbeli átfedések ennek a poézisnek néhány darabja és például William Carlos Williams egyik-másik életképe között. (A PROLETÁR PORTRÉ-t hozza fel példának, de nem tulajdonít neki túlzott jelentőséget.) Nem hiszem, hogy a TISZTA SZÍVVEL címében a *tiszta* azt jelenthetné, hogy „*a versben egy nagyon szikár, kemény és tárgyias letisztítás [...] pontosabban negáció történik*”, és azt sem hiszem, hogy ennek a szerepversnek a narrátora túlélné a vers utolsó sorát, illetve hogy az így létrejött *tenmagra* (Krausz Tivadar szóeleménye a szelfre az 1980-as évek végéről) épülne ez a költészet 1928-ig. A „*Harmadnapja nem eszek*” és az „*áldott földdel elfödnek*” szakrális összefüggése (amit ebben a tanulmányban nem találok, de a vitában Bókay említette) számomra evidens, holott sokan vitatták. Az, hogy valaki azért nem eszik három napig, mert nincs mit, korántsem zárja ki azt, hogy a jelenet ábrázolása ünnepélyes, „ikonográfiailag” a bójtöt idézi. A szerzetesek sem libasülthalmok között éheztek, ha úgy tetszik, ők sem *kaptak* enni, és a pusztába vonulók sem voltak komoly kulináris csábításnak kitéve. A bójtben *a test koplal*, és ez ugyanúgy eltávolodás az anyagi létől, mint a szociális okokból elszenvedett éhezés. Szerintem a vers nem igazán bonyolult, és éppen ezért annyira erőteljes. A szív tisztasága azt az ellentmondást jeleníti meg képszerűen, hogy ha az embernek nincsenek családi, vallási, társadalmi, érzelmi kötődései, akkor számára a törvény esetleges és megélhetetlen. Ha pedig ezt a gondolatmenetet a szegénylegény-balladák (GACSAJ PESTA NÓTÁJA) és énekek (SZEGÉNYLEGÉNY VAGYOK ÉN...) „nótájára” éneklí (akárcsak Ady AZ UTOLSÓ MOSOLY-t), akkor rögvest kriminális és halálos kontextusba is kerül. Ennek elmentmondva teremt feszültséget a születés és halál metonimikus tagadása a „*se bölcsöm, se szemfedőm*” sorban.

Bókay létező egységnek tekinti azoknak a verseknek az együttesét, amelyeket a költő 1928 áprilisában az *Ellenzék* szerkesztőjének, Kuncz Aladárnak küldött Kolozsvárra. Csoportosítását egyáltalán nem tartom meggyő-

zőnek. Csak egy példa: szerintem semmivel sem indokolható, hogy a RINGATÓ-t a *szerelmes versek, énkonstrukció a Másik tükrében* kategóriába soroljuk. Ha van József Attilának olyan verse, melyben nem beszélhetünk egységes énkonstrukcióról, sőt, amelyben az én hiánya nyilvánvaló, olyannyira, hogy a mondatok sem mondatok, rejtett alanyuk meghatározhatatlan, és még az igék alanyi vagy tárgyas volta is eldönthetetlen, akkor az a RINGATÓ. Ezzel szemben az ÖRÖKÉLET [NEMZETT JÓZSEF ÁRON...] csakugyan meggyőzően ismétli meg, ezúttal állító formában, az én identifikációját, mintegy történetív alakítva a TISZTA SZÍVVEL tagadó formájú deklarációit. A negációkban építkező önmeghatározás ezzel szemben nem ebben a versegyüttesben tér vissza, hanem a KÉT DAL első darabjában (és variánsaiban): „*Néhány éjjelre, padra, kőre, / adjatok nékem fekhelyet. / Én nem vagyok jó gazda ökre, / se lány, se bolha, se beteg.*” Mindaz, amit Bókay a TISZTA SZÍVVEL-ről mond, erre fokozottan igaz. Ahhoz a hosszú és aprólékos levezetéshez pedig, amelyben a BEVEZETŐ („*Lidi nénémnek öccse itt...*”) című vers és a [JÓZSEF ATTILA, HIDD EL, HOGY NAGYON...] kezdetű öndedikáció név- és énkonstrukcióját értelmezi, nincs mit hozzátenni. Julia Kristeva költői-nyelvi forradalma kétségbevonhatatlan diadalt arat.

N. Horváth Béla már régen unikális alakja a József Attila-kutatásnak. Amikor mindenki a nagy gondolati költeményekről, filozófiai mélységekről és önmegszólító verstípusról beszélt, ő a népi indíttatást vizsgálta. Manapság a „kommunista” korszak verseiről beszél, melyeket pár évtizede kívülről kellett tudniuk az iskolásoknak, ma pedig a válogatott kötetekből is gyakran kimaradnak. Jelen tanulmányában legbővebben a MUNKÁSOK-ról esik szó. Mint mondja, az az elképzelés, mely szerint József Attila a munkásosztály nagy költője, bornírt leegyszerűsítésekkel összetakolt klisé, de alapszabán véve igaz. Itt mindjárt vitánk van, mert én alapszabán véve tartom félreértésnek, hogy bármelyik osztálynak művészei lennének. Ez a marxizmus klasszikusainak paradox gondolata volt, annak mintájára, hogy egyik vagy másik németalföldi mester a polgárság művészévé vált, egyszerűen azért, mert munkáit a polgárok vásárolták. A munkásosztály (ha létezett egyáltalán, és nem tekintjük már magát a fogalmat is ideologikus leegyszerűsítésnek) jel-

lemzően nem vásárolt kultúrát, így a „munkásosztály költője” egyszerűen munkástémákat feldolgozó, rosszabb esetben munkásszarmazású és így remélhetőleg lojális alkotót jelentett a létezett szocializmus korában, illetve annak mozgalmi előzményeiben. Vagyis nézetem szerint a fogalom ab ovo elválaszthatatlan a bornírt leegyszerűsítésektől. N. Horváth azt mondja, hogy „a recepció utóbbi szakaszát azok a vélemények uralják, amelyek egyszerűen háttérként tekintenek ennek a korszaknak, poétikailag jelentéktelen alkotásoknak, végzetes tévedésnek tartva a tiszta poézis eszményétől távolodó, osztályköltészetet teremtő kísérletet”. Úgy van, és ez a szakadás az életműben nem fog begyógyulni vagy eltűnni. „A pszichoanalízis és analitikus terápia hatása már az 1931-es versekben is tükröződik.” Csakugyan, de ezzel még nem vagyunk kisegítve. A RITKÁS ERDŐ ALATT nem attól jó, hogy freudista olvasatainak vannak, és az INVOKÁCIÓ nem attól rossz (ha rossz), hogy abban ilyesmi nincsenek. Az a baj a mozgalmi versekkel, hogy agitáció céljára készültek, és ez az irodalmi jelentésalkotást torzíja vagy megakadályozza. Nekem egyébként az a benyomásom, hogy József Attilánál ez sohasem érvényesül meghatározóan, tehát talán azt kellene igazolni vagy cáfolni, amit elhíresült levelében írt a költő Halász Gábornak: „én a proletárságot is formának látom, úgy a versben, mint a társadalmi életben és ilyen értelemben élek motívumaimval”. Ha ezt konzekvensen ki tudnánk mutatni a versekben, az talán visszaállíthatná az életmű aktuális olvasatának koherenciáját.

Tverdota György a tanácskozás előtt, a 2005/4. Kortárs-számban megjelent cikkéhez képest teljesen új tanulmányt írt. Lényegében véve mindkét szöveg vitairat, első számú címzettjük Kulcsár Szabó Ernő, és az a célkitűzésük, hogy az utóbbi hét évtized József Attila-kutatásának eredményeit és metodúsat megvédjék a konzervatív iskola „támadásával” szemben.

A folyóirat-számban megjelent KERÜLŐ UTAK című szöveg azonban még akár gesztusnak is felfogható: Tverdota igen részletesen bizonyítja be, hogy egy vers helyes értelmezéséhez magára a szöveg jelentésére kell figyelniünk, mert ha külső, életrajzi vagy személyes adalékokra alapozunk, akkor az olvasat könnyen teljesen téves lehet. Ezt dokumentálja Németh Andornak, a költő barátjának a MEDÁLIÁK-ról és más, egyebek mellett éppen róla szóló verséről ké-

szült tanulmányát elemezve. Németh számos mozzanatot ismert a költő életéből, olyasmiket, amiket közösen éltek át, és ezek az adalékok eltérítették a vers logikus értelmezésétől. Nyilvánvalóan összetéveszti a szöveg értelmét és a keletkezése során a szövegformálás műveletében kisebb-nagyobb szerepet játszó adalékokat: a jeleket és a nyomokat, az értelmet és az okkazonalitást. A szöveg alakulástörténetében a Németh Andor által elősorolt mozzanatok természetesen valamilyen súlyú alakító elemek voltak, csak éppen a dolog értelmét nem sikerül általuk megértenünk. „Németh szinte minden olyan szabályt áthág, amelyhez ma olyan skrupulózusan tartjuk magunkat, mégis az az érzése az olvasónak, hogy közelebb juttatott a szöveg megértéséhez, mint bármely minuciózus elemzés tenné. Csak éppen nem légedhetünk meg azzal, ahogyan a háttérbe bevilágított.” Fontos megállapítás, de mégsem értek egyet vele teljes mértékben. Egyrészt a szövegre vetített nyomok esetleg eltakarhatják magát a jelentést. Másrészt szeretnék emlékeztetni arra a paradoxonra, amit Tverdota ESMÉLET-könyvéről szóló tanulmányomban írtam: „Azt hiszem, hogy József Attila művét akkor értettem a legintenzívebben, amikor először olvastam igazán koncentrált figyelemmel, talán 1973-ban, és szövege valósággal beleégett az emlékezetembe.” Vagyis hogy az a részletbe menő elemzés, amit mindannyian, teoretikus preferenciáinktól függetlenül, művelünk, csak a mű ismeretéhez visz közelebb, hatásának átéléséhez nem feltétlenül.

Az újabb, kötetbeli írásának a „MINDIG FÖLFESLIK VALAHOZ” címet adta Tverdota. De akár másik idézetet is választhatott volna: „Szaggatlak, mint a fergeteg az erdőt. / Zugj és nyögj. Vigyázz: ez küzdelem.” Igaz, a folytatásban mind mélyebbről bugyogó szerelem itt aligha találna célszemélyt. Tverdota csatába indul Kulcsár Szabó ellen, és kínban vagyok, ha ez az akciót kommentálni szeretném. A tanulmány elején megismétli egy tizenöt évvel ezelőtti tanácskozás végkicsengése elleni kifogásait. Ha akarom, sem tagadhatnám, hogy egyetértek vele, hiszen a PARADIGMAVÁLTÁS(?) AZ 1920/30-AS ÉVEK LÍRÁJÁBAN című konferencia anyagát tartalmazó kötetéről rövid kritikát írtam az ÉS-ben 1995. december 1-jén, ahol kifejtettem, hogy nem érdemes irodalmi paradigmákról beszélni, ezzel szemben irodalomtudományi paradigmákról annál inkább, amiből az következik,

hogy az irodalom átfogó leírása bármelyik téria alapján állva: illúzió. Továbbá hogy a szakma egyre inkább arról beszél, ami *általában* jellemzi az irodalmak bizonyos vonatkozásait, miközben a művek értéke akkor is *egyediségükben* van, ha magát az újdonságot nem tekintjük már önrértéknek. Tverdota ezt most úgy fogalmazza meg vitabeli ellenfelei módszeréről szólva, hogy „*hitük szerint a József Attila-tradíciónak helyesen feltett kérdéseikkel sikerült megragadnunk és kiemelniük az életmű »karakterbeli lényegét«.* Holott valójában csak azokat a »mozzanatokat« neveztek meg, amelyeket felhasználhattak költésztörténeti felfogásuk igazolására”. Az én destabilizálódásáról, a szubjektum műbeli megalkotottságának elvéről, a nyelvbe vetett bizalom megrendülésének jeleiről, a vers egységeinek modulszerű áthelyezhetéséről és más efféle furfangokról van szó. Tverdota szerint ez a tevékenység károkat okoz. Először, mert Kulcsár Szabóék szükségtelennek tartják a költő személye, életrajza, lelkivilága iránti érdeklődést és a textológiai kutatómunkát, és ezzel rombolják az ilyen kutatások elismertségét. Másodszor, mert a szisztematikus kutatás során kirajzolódtak kérdésirányokat félresöpörve új kérdésfeltevéseket állítanak, és ezt a tevékenységet „*nem a József Attila iránti mélyebb, fokozottabb érdeklődés hajítja, hanem egy történeti séma, a klasszikus modernségből a késő modernségen keresztül a posztmodernig előrehaladó folyamat modelljeinek előfeltevése*”. Harmadszor, mert a modulszerűen szét- és összerakható vers fogalmának bevezetése feleslegesnek mutatja a téma- és motívumkutatás bajos és vitatható eredményeket hozó munkáját. Negyedszer, mert szétzilálják a kánont, hogy az elveiknek megfelelő verseket kiemeljék, a többit pedig argumentálatlan címkézéssel negligálják. Tverdota ezekben a kifogásokban voltaképpen saját (és „a József Attila-kutatás”) feladhatatlannak ítélt pozícióit is meghatározta. A vitán Kulcsár Szabó Ernő felajánlotta, hogy helyet ad az eszmecsere folytatásához. Azóta nem hallottam a kezdeményezés fejleményeiről, de kíváncsian várom a következő csörtét.

Tverdota György nem egyedül áll sorompóba. Az övéhez meglehetősen hasonló érvekkel és mentalitással találkozunk Veres András tanulmányában is. A konfliktus forrása szerinte is az, hogy „*Kulcsár Szabó Ernő és tanítványi köre azzal az igénnyel lépett fel, hogy e költészet fejlődéstörténeti jelentőségét merőben másképp kell megítélni, mint korábban*”, és itt nemcsak a József Attila-költészetre, hanem az 1920–1930-as évek magyar költészetének egészére gondol. Úgy látja, hogy azért alakult ki a konfrontáció éppen József Attila körül, mert csak innen érkezett erőteljes válasz a kezdeményezésre: „*a József Attila-kutatók többsége [...] erős kétségekkel fogadta a nézőpontváltást sürgető szavakat és fejlődéstörténeti javaslatokat*”. Ugyanakkor – Tverdotához hasonlóan – ő is erős kritikával figyeli a fogadtatástörténet sztereotípiáit. „*A tragikus sors jegyében támadt József Attila-kultusz érthető módon az életútra figyelt, s a verseket annak következményeként, illetve dokumentumaként értelmezte. Ekkor alakult ki az a konszenzus, hogy az ő esetében a személyes sors és a művészi teljesítmény ritka mértékben föltételezi és magyarázza egymást.*” Idézi Halász Gábor elhíresült gondolatát: „*öngyilkossága, ez a rettenetes stilizálás, teljessé [...] teszi hánytvetett életét*”. Ugyanezt ismerjük Németh Lászlótól is, ordinárébb változatban. „*Bár a kultikus megközelítésmód évtizedeken át uralkodott a József Attiláról szóló közbeszédben, a tudományos igényű értelmezések szinte az első pillanattól kezdve szakítani próbáltak vele*”, mondja Veres, feltárva a fogadtatástörténet legfontosabb belső ellentmondását. Az életrajzi kutatást mégsem tekintti lényegtelennek. „*Attól még, hogy a művészileg teremtet, fiktív én a létezés más síkján, illetve fokán áll, mint a valóságos én, s hogy életrajzi megjelenítése is szellemi (tehát részben fiktív) produktum, miért ne lehetne közöttük érvényes kapcsolatokat találni és kimutatni? Aligha tagadható alkalmanként az efféle párhuzamok heurisztikai értéke.*” Mint fentebb felvetettem, az életrajzi fikció megköltése nem volt idegen József Attilától. Veres szerint: „*Pályája során többször kísérletezett valamiféle önéletrajzi narratíva létrehozásával, s ez is változott az idők folyamán – éppúgy újraírta, akár az érvényüket veszítettnek gondolt verseit.*” A versek ilyen átdolgozását tehát úgy értelmezi, mint az érvénytelennek gondolt szöveg felváltását az érvényessel. Ez „*nem a részek átmentése volt az új egészbe, hanem az egész megmentése a részek kicserélésével*”. Ennek ellentmondóan helyesli a kritikai kiadásban követett gyakorlatot, tehát hogy minden változatot önálló alkotásként tartalmazz, így nem a vers változatait, hanem megalkotása stádiumainak dokumentumait tekinti egyenrangúaknak. Igaz, a képzőművészetben van erre példa, Munkácsy vázlatait is kiállítják

(szerintem jobbak is, mint a kész darabok), de az irodalomban szokatlannak találom.

Veres emlékezteti Kulcsár Szabót és tanítványait arra a hermeneutikai felismerésre (feltételezve, hogy nincsenek tisztában vele), mely szerint nincs egyetemes esztétikai tapasztalat. Ezt egyszerűbben úgy lehet mondani, hogy nem ők találták fel a spanyolviaszt, hogy Veres András és kollégái nem érzik magukat begyepesedettnek és tudásukat sem elavultnak, sem megújítandónak. Beszélgetni hajlandók, nézeteiket újabbakra cserélni nem. Talán nem igazán jóhiszemű interpretációja Kulcsár Szabó értelmezésmódjának, hogy „*a fiatalokat nemcsak a »korszzerű« elmélet illúziójával kecsegteti, hanem a könnyebb út lehetőségével is. Azzal, hogy boldogulhatnak fáradtságos forráskutatások és eszméletörténeti stúdiumok nélkül is*”. Ugyanakkor értem vélem a két attitűd közti különbséget, és befekvésésként erről ténnek néhány megjegyzést.

„*A költő személye, életrajza, lelkivilága iránti érdeklődés és a textológiai kutatómunka*”, vagy az, amit Veres András „*fáradtságos forráskutatások és eszméletörténeti stúdiumok*” gyűjtőnéven emleget, az irodalmi mű értelmezésének *segédtudományai* által produkált háttérinformáció-gyűjtés. Ezek művelése fontos és nélkülözhetetlen, de nem azonos a műértéssel. Vagyis a textológia dolga, hogy az esztéta (vagy hermeneuta, dekonstruktor, nevezük bárhogya) pontos és értelmezhető szövegeket kapjon. Ha ez nem sikerül, és az értelmező – aki a szövegegyüttes textológiai problematikáját nem ismeri kellő mélységig – helytelen következtetésekre jut, azért a szövegten is felelős. Ez akkor is így van, ha a textológusokkal rokonszenvezünk. Továbbá: határozottan azt állítom, hogy az irodalomelmélet „normál tudomány”, amennyiben nagyjából meghatározható tárgya van, tevékenysége pedig szisztematikusan és logikus. Ebből pedig az következik, hogy leírható paradigmák rendszeréként és keretei között elvileg létrehozhatunk egy kezelhető nomenklatúrát. Kulcsár Szabóék elévülhetetlen érdeme, hogy egy ilyen konzisztens rendszer kidolgozásába kezdtek. Természetesen nemcsak érthetőnek, de nagyon is helyénvalónak tartom, ha azok, akik hasonló rendszerességgel dolgoznak a maguk területén, saját munkájukat a Kulcsár Szabóéhoz hasonló komolysággal koordinálják, és értékrendjüket a szükséges vehemenciával képviselik. Abban is csak egyetérteni tu-

dok Veres Andrással, Tverdota Györggyel és másokkal, hogy ha foglalkozni akarunk egy adott szöveg-hagyománnyal, akkor azt ismerünk kell. A József Attila-hagyaték gondozása során azonban olyan hermeneutikai kör formálódott, melybe egyáltalán nem lehet beletérni. A kutatás eredménye egy követheletlen iramban bővülő szövegtereng, melynek áttekintését ma már nemcsak Garamvölgyi László látja reménytelennek. Ideje lenne, hogy engedjünk kibontakozni (vagy teremtsünk meg, bár szerintem a spontán folyamatok életrevalóbb eredményhez vezetnek) egy olyan *nyitott* irodalomtudományi paradigmát, melyben lehetővé válik olyan értelmezési irányok kibontása, melyek nem a totális tudáson, a teljes életmű és a könyvtárnyi szakirodalom maradéktalan ismeretén alapulnak, és szerzőjük nem is törekszik az egész József Attila-jelenség totális átértelmezésére, hanem egy-egy verset vagy szöveghelyet, motívumot vagy tendenciát szeretne éppen *kéznél levő* szempontok alapján megvizsgálni. A szakmai tanácskozásokon szélesebb körben folytatott diskurzus ilyen lehetőség lehetne. Jobban ki kellene használnunk.

A szakirodalomnak csak a terjedelme nő, a rendezettsége nem – éppen ellenkezőleg. Számptalan kérdés van, amiben szakmai konszenzust lehetne kialakítani. Nem látok erre irányuló törekvéseket. Ugyanakkor, ha már ennyi szó esett az életrajzról, bizonyos kérdések kutatására kísérlet sem történik. Pedig roppant fontos lenne például a költő allúzióit összegezni és rendszerbe foglalni, műveltségét feltérképezni, Tasi József könyvtárkutatását folytatni, illetve legalább nagy vonalakban rekonstruálni, hogy miket tanult a különböző egyetemeken. Ismerjük a tanárok nevét, nyilván vannak visszaemlékezések, esetleg jegyzetek. Az a benyomásom, hogy József Attila egyike volt nemzedéke legjobban képzett bölcsészeinek. Bizonyítani (vagy cáfolni) azonban nem tudom ezt a sejtést, mert hiányoznak hozzá az adatok. Továbbá itt lenne az ideje, hogy összeálljon egy József Attila-szótár. Egyre több olyan kifejezés van, amelynek a jelentése elmosódik. A fentebb említett vers kezdősorában – „*Néhány éjjelre, padra, kőre, / adjatok nékem fekhelyet*” – tudja még valaki, hogy mit jelentett a prolikonyhában a pad (felhajtható deszkájú láda) és a kő (a konyha padlóburkolata)? Az interneten kalákában meg lehetne oldani egy

ilyen folyamatosan bővíthető adatbázis összeállítását.

Sajnos egyre kilátástalanabbnak látom, hogy a kultusz főalakjával leszámolhatunk. De talán, ha a reálisan létező József Attila életét és gondolkodását próbáljuk feltérképezni, az valamelyest rámásolódhat a kultikus bálványra. Mert ha nem tudjuk leválasztani a szövegekről a fölöttük hatalmi pozícióba íródott életrajzi narratívát, hogy azt a rendszeres és tudományos életrajzkutatás által felderített élettények – forráskritikával kezelhető és a hiátusokat tiszteletben tartó – kronológiájával váltsuk fel, akkor a József Attila-életműnek egyre kevesebb köze lesz az irodalomhoz, és recepciója egyre nagyobb mértékben az irodalomról folytatott diskurzustól távol maradó üdvtan narratívájába zárja be magát.

Bodor Béla

SZÉPSÉGEK SZAKADATLAN SZÓZUHATAGA

Kőrösi Zoltán: *Milyen egy női mell?*
Hazánk szíve – Regény
 Kalligram, Pozsony, 2006. 288 oldal, 2600 Ft

Kőrösi Zoltán zavarbaejtően szép mondatokat ír. Ami jó is, meg nem is. Egyes olvasóknak feltehetően jó, másoknak meg nem biztos, hogy az. Egyeseknek olykor talán igen, olykor talán nem. Egyeseknek először lehet, hogy igen, később viszont lehet, hogy nem. Külön-külön, bekezdésnyi adagokban, igen, összességében, regényabroncsba fogva viszont nem. Bevallom, ilyesféle hasadt lelkű olvasó volnék magam is.

Vegyük sorra könyvünkől mindazt, ami szép! (Jobb szót nem találok Kőrösi prózájára, mint hogy „szép”, kerülni nem tudom a használatát, szinonimákra nem lelek, s így elnézést a folytonos szóisméltésért.) Szép maga az indítás, tanítani lehetne valamely prózaíró-tanfolyamon: „*Vasárnap volt, augusztus vége, a városra hetek óta nem esett eső. / A felhőtlen ég alatt porzagúan izzottak a kövek, a kevés hajnali harmatot pillanatok alatt szívta fel a reggeli nap heve.*” (7.) Olyannyira szép a nyitókép, és olyannyira tet-

szik szerzőnknek is, hogy később egy hosszú leírásban meg is ismétli. (148.) Kőrösinek gyakran éppúgy tetszik egyik-másik saját mondata, mint Esterházy Péternek Camus PESTIS-ének többször is felhasznált részlete a „szélseperre és szélcsiszolta égboltról”. Persze másmilyen dolog, másmilyen lelki és szakmai helyzet, ha valaki mást ismétlünk, nem pedig önmagunkat. De ezt szerzőnk is jól tudja, hiszen maga is idéz egy motívumot Mészöly Miklós MEGBOCSÁTÁS-ából, a levegőben megmaradt vonatfüstcsík képét. De lehet, hogy ezúttal is önmagát, önmaga megelőző könyvét, a füstcsíkmotívumot felhasználó BUDAPEST, NÖVÁROS-T ismétli (meg egyébként is gyakran feltűnnek az előző kötet bizonyos részletei az újban), mely könyv viszont talán nem is annyira Mészölyt ismétli, hanem a füstcsíkmotívumot korábban már ismétlő pálya- és nemzedéktárs Darvasi László egyik regényét, A KÖNNYUTATVÁNYOSOK LEGENDÁJÁ-T... Kőrösi tehát egyszerűen az ismétlés kedvéért ismételi, az ismétlés örömeért és szépségéért.

A legfőbb kérdés meg persze az, vajon a Kőrösínél többször ismételt mondatok – akár a Mészöly-ornamens, akár bármely más retorikus díszítmény – mennyire nyerik el az olvasó kegyét, milyen határfokon szervesülnek a regénytestbe. Az ismétlés alakzata ugyanis könyvünk egyik legszembeesőbb tulajdonsága, tolatkó ékessége. Amennyiben a MILEN EGY NŐI MELL? gerincét a mérsékelt variációkban ismétlődő gondolatok, motívumok, emberi viszonyrendszerek adják. Lehet az ismétlés tárgya egy kesernyés férfiillat, egy felfelé legyintő kézmozdulat, egy bennrekedt káromkodás vagy sóhaj... Vagy éppen egy-egy telt szentencia, például: „*A világot nem lehet úgy megszeretni, hogy folyton csak túlélésre gondolunk. Nem arra való az idő, hogy túléljük, hanem arra, hogy átéljük, érti ezt?*” (91–92.) Mindezt persze az egyik regényfigura mondja a másiknak, apa a fiának, mely tanítás ráadásul pár oldallal később újra elhangzik, ezúttal egy cirkuszi ember szájából, noha ugyanannak az Ádámnak címezve. (103.) Ámde végső soron a szentenciát a szerző az olvasónak címezi, és ehhez csak eszközül szolgál az egymással egyébként is egyre inkább összemosisodó, egymással könnyedén összekeverhető szereplők, szereplőtípusok. Bevallom, Kőrösi regényének (a műfaji megjelölés hangúlyosan szerepel a cím alatt) eseményekben,